

Feedback op muzikale prestaties

Actie ->Reactie

Een praktijkonderzoek naar feedback in
muziekeducatie.

Door:

Ellen Alvares en

Jasper van Pelt

Master Kunsteducatie

Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

Begeleider: Talita Groenendijk

Juni 2013

Feedback op muzikale prestaties

Actie->Reactie

Een praktijkonderzoek naar feedback in muziekeducatie

Ellen Alvares en Jasper van Pelt

Voorwoord

Dit is een rapportage van een praktijkonderzoek naar feedback in muziekeducatie. Het is een eindopdracht van de Master Kunsteducatie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Hierbij willen we muziekdocenten Mevr. Hanna van der Horst, Dhr. Clifton Grep, Dhr. Kees Zonneveld en Dhr. Daniel van der Zee vriendelijk bedanken voor hun medewerking aan ons onderzoek.

Tevens bedanken wij onze onderzoeksbegeleider Mevr. Talita Groenendijk voor de feedback en begeleiding die wij steeds mochten ontvangen.

Ellen Alvares en Jasper van Pelt

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1. Introductie	
1.1. <i>Feedback</i>	5
1.2. <i>Muzikale ontwikkeling</i>	6
1.3. <i>Didactiek</i>	7
1.4. <i>Actie</i>	8
1.5. <i>Muziekonderwijs leersituaties</i>	9
2. Vraagstelling	
2.1. <i>Vraagstelling</i>	10
2.2. <i>Relevantie</i>	10
3. Opzet en uitvoering	
3.1. <i>Kwalitatief onderzoek</i>	10
3.2. <i>Participanten</i>	11
3.3. <i>Instrumenten en data verzameling</i>	11
3.4. <i>Analyse van observaties</i>	12
3.5. <i>Analyse van interviews.</i>	13
4. Resultaten	
4.1. <i>Inleiding op de resultaten van de observaties</i>	13
4.1.1. <i>Docent Kees</i>	13
4.1.2. <i>Docent Daniel</i>	15
4.1.3. <i>Docent Clifton</i>	18
4.1.4. <i>Docent Hanna</i>	23
4.2. <i>Overeenkomsten en verschillen in observaties</i>	26
4.3. <i>Resultaten van observaties en interviews</i>	27
4.3.1. <i>Feedback</i>	28
4.3.2. <i>Didactiek</i>	30
4.3.3. <i>Resultaten van thema muzikale ontwikkeling</i>	32
4.3.4. <i>Resultaten van thema muzikaal doel</i>	33
5. Conclusie, discussie, aanbevelingen	
5.1. <i>Inleiding op de conclusie</i>	34
5.2. <i>Antwoord op hoofdvraag</i>	34
5.3. <i>Conclusies</i>	36
5.4. <i>Reflectie op de resultaten</i>	38
5.4.1. <i>Reflectie op resultaten voor wat betreft de muziekonderwijs leersituaties</i>	38
5.4.2. <i>Reflectie op resultaten voor wat betreft de participanten</i>	39
5.4.3. <i>Reflectie op resultaten voor wat betreft de data verzameling</i>	39
5.4.4. <i>Reflectie op de resultaten voor wat betreft data analyse</i>	39
5.4.5. <i>Validiteit en betrouwbaarheid van de resultaten in relatie tot de onderzoeksvraag</i>	40
5.5. <i>Discussie</i>	41
5.6. <i>Aanbevelingen voor muzikeducatie</i>	41
5.7. <i>Aanbevelingen voor vervolgonderzoek</i>	41
6. Literatuur	43
7. Bijlagen	44

Samenvatting

Het doel van deze studie is om te onderzoeken op welke manier feedback wordt gegeven en wat de inhoud is van de feedback die door muziekdocenten wordt gegeven in het muziekonderwijs. In dit beschrijvende onderzoek werd er in de context van het reguliere V.O. en in de black gospel koortraditie met betrekking tot feedbackacties van vier muziekdocenten de volgende data geanalyseerd: 1. Een steekproef van 10 minuten video observatie per muziekdocent 2. Interviews van vier muziekdocenten. De data werden eerst per onderzoeksinstrument apart geanalyseerd en daarna werden de bevindingen van bovenstaande twee analyses met elkaar vergeleken op overeenkomsten en verschillen. Tevens werd ook de connectie tussen feedback en didactiek onderzocht. De resultaten laten zien dat er zeer veel overeenkomsten zijn in de manier waarop muziekdocenten feedback monitoren en geven. De complexiteit van feedback geven zit in het feit dat muziekdocenten veel non-verbaal voor doen met bewegingen en handgebaren of aanrakingen en tegelijkertijd zeggen wat ze doen. De muziekdocent improviseert in zijn handelingen en tegelijkertijd monitort hij de ontwikkeling, probeert uit en stuurt de leerling voortdurend bij. Het grootste deel van alle feedbackinhoud gaat over de muzikale uitvoering van een instrumentaal of vocaal werk. We concluderen dat de participerende muziekdocenten korte feedback geven passend bij korte termijn doelen zoals het op een juiste manier spelen van een akkoord en met name lange feedback geven bij lange termijn doelen zoals het vergroten van de muzikale bewustwording.

1. Introductie

1.1. Feedback

In het onderwijs heeft de docent verschillende tools tot zijn beschikking om de leerling aan te sturen tijdens het leren. Een belangrijke tool in de didactiek van de docent is feedback. Volgens Shute (2008, p.153) wordt algemeen aangenomen dat feedback een cruciale rol heeft in het leerproces voor wat betreft het vergroten van kennis en het aanleren van vaardigheden. Feedback is een vorm van formatieve beoordeling volgens Haanstra (2013, AHK). Een formatieve beoordeling is gericht op leren. Het impliceert dat er een leerproces gaande is met betrekking tot het realiseren van een eindproduct. Een summatieve beoordeling is een beoordeling van het eindproduct op zich. Bij feedback gaat het om het monitoren van de deelnemer waarbij twee zaken van belang zijn: het vaststellen van waar de deelnemer is in de ontwikkeling en het vaststellen van de volgende stap in de ontwikkeling. Hattie & Timperley (2007, p.86) schrijven dat feedback als voornaamste doel heeft om de discrepanties te reduceren tussen het huidige begrip en handelen en het te verwerven doel. Volgens Shute (2008, p.157) maakt feedback duidelijk dat er een gat is tussen het huidige niveau van handelen en het gewenste niveau van handelen of doel. Voerman et al. (2012, p.1108) definiëren feedback als 'informatie die door de docent wordt gegeven met betrekking tot het handelen of begrip van de leerling in relatie tot een doel met als doel om het leren te verbeteren'. Dit betekent dat het geven van feedback een interventie is om een doel te bereiken. In het onderwijs, in de docent – leerling relatie, wordt feedback gebruikt om de leerling te coachen met betrekking tot kennis en vaardigheden die nodig zijn om de ontwikkeling voort te zetten. Wat de docent doet bij feedback is de hiaten in de ontwikkeling van de leerling opsporen en die zo nodig bijsturen. 'Het is

specifieke informatie die ervoor zorgt dat de leerling een ontwikkeling kan maken vanaf het huidige niveau tot aan het te bereiken niveau' (Voerman et al., 2012, p.1109). Het is een interventie die inhoud bevat, die het leren ondersteunt. De inhoud bevat informatie die de kloof overbruggt tussen de vaardigheden wat de leerling kan en de korte en/of lange termijn doelen. Dit kan feedback zijn met betrekking tot het handelen van de leerling zelf zoals het geven van directe oefeningen met betrekking tot de motoriek bij drumlessen. Of feedback die een leerling bewust maakt waar de mogelijkheden liggen om zich muzikaal te ontwikkelen zoals het geven van opdrachten waarbij de leerling zelf zijn mogelijkheden onderzoekt om de motoriek te ontwikkelen. Een voorwaarde is dat feedback aansluit op het denk- en handelingsniveau van de leerling zodat hij een volgende stap kan zetten in zijn leerproces. *'Feedback op zichzelf in een vacuüm heeft geen effect. Er moet een lerende context zijn waar feedback tot zijn recht komt'* (Hattie & Timperley, 2007, p.82). Feedback wordt in een lerende context zoals in muziekonderwijs vooraf gegaan door een opdracht. De opdracht wordt door de docent uitgelegd in de vorm van een instructie. Instructie is een richtlijn voor een handeling van de leerling. De leerling dient de handeling uit te voeren. In de instructie kan overgebracht worden hoe en wanneer de handeling uit te voeren. De leerling voert de handeling uit en de onderwijsgevende reageert met feedback op de handeling van de leerling. In relatie tot het voorgaande nemen wij aan dat feedback op muzikale prestaties van leerlingen die wordt gegeven door de docent, belangrijk is voor de muzikale ontwikkeling van leerlingen.

1.2. Muzikale ontwikkeling

Een toonaangevend wetenschappelijk onderzoek naar het verloop van muzikale ontwikkeling is uitgevoerd door Swanwick en Tillman (1986). Zij betogen een stadiumtheorie waarbij het uitgangspunt is dat kinderen vier stadia doorlopen, de zgn. muzikale ontwikkelingsfasen. De stadia zijn algemeen en gebaseerd op een toenemend niveau in begripscognitie. Als we kijken naar de leeftijdsgroep vanaf 12 jaar dan bevinden zij zich volgens het stadium model in een fase waarin ze steeds meer cognitief begrip krijgen met name voor muzikale structuren. Vanaf 15 jaar is er sprake van het metacognitief stadium hetgeen wil zeggen dat er meer bewustzijn is van gedachten en gevoelens ten aanzien van muziek. Volgens Hargreaves (1995) neemt de appreciatie voor muziek toe tussen 12 en 17 jaar zowel op cognitief als op emotioneel gebied. In de praktijk van de reguliere groepsmuziekles op het Voortgezet Onderwijs is er gereede kans dat het niveau van de instrument beheersing nogal uitéén kan liggen. Sommigen hebben jarenlang muziekles genoten en anderen helemaal niet. Bij adolescenten is er volgens Swanwick & Tillman sprake van een systematisch niveau waarin zelfreflectie en communicatie aanwezig zijn maar op een hoger abstractie niveau dan eerdere stadia. Daardoor kan de docent dieper op de lesstof ingaan omdat het interessegebied breder is en meer voorkennis bevat. De adolescenten nemen verhoudingsgewijs meer voorkennis mee dan

jongeren en hebben meer een idee hoe een muziekstuk moet klinken. De ouderen hebben meer ervaring over hun eigen manier van leren en daardoor is meer mogelijkheid tot dialoog tussen docent en leerling waardoor er een gedeeld eigenaarschap ontstaat (Dons et al., 2012). Leerlingen die muziekles volgen hebben een muzikaal doel om op welke manier dan ook een muzikale prestatie neer te zetten.

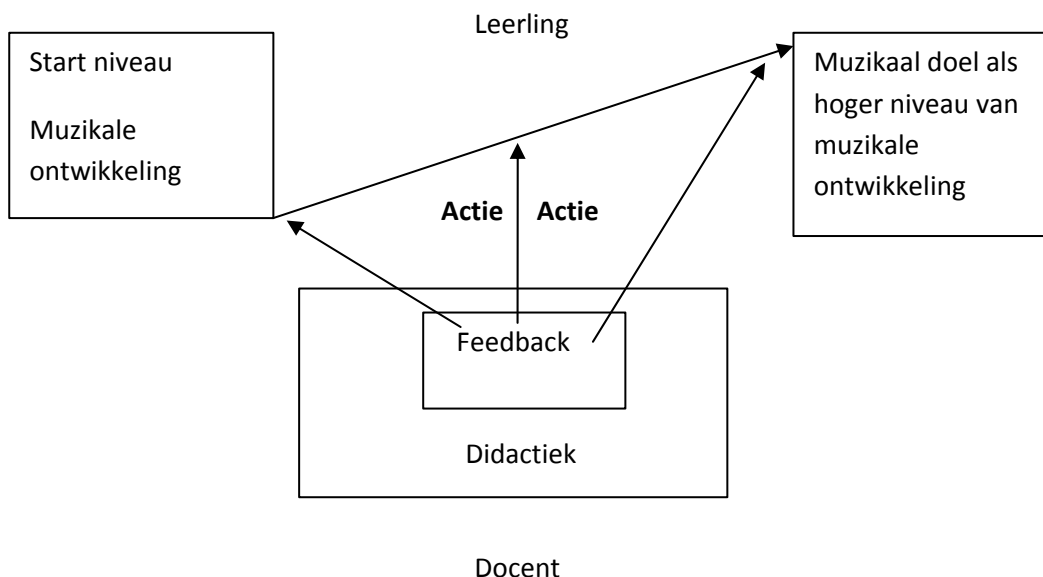
1.3. Didactiek

De manier waarop de docent zijn onderwijs vorm geeft is een schakel in het leerproces van de leerling. In didactiek, de leer van het onderwijzen, zijn grote verschillen waarneembaar. Een didactiek waarbij men uitgaat van een geheel zoals een opdracht waarbij leerlingen een lied in zijn geheel krijgen aangeleerd noemt men 'holistisch'. Leerlingen kunnen ook een lied regel voor regel aangeleerd krijgen. Dit noemt men 'scaffolding'. De holistische visie zoals met name de vooraanstaande muziekpedagoog Lucy Green (2008) die toepast houdt in dat het vertrekpunt ligt in muziek die de leerlingen zelf kiezen, muziek die ze al kennen en begrijpen, waaraan ze plezier beleven, waarvan ze houden, waarmee ze zich vereenzelvigen. Leerlingen leren muziek voornamelijk auditief, ze spelen opnames op het gehoor na. Het leren is zelfgestuurd en vindt plaats in groepjes. Het gaat uit van zelfwerkzaamheid van de leerling en peer to peer education. Kennis en vaardigheden worden ontleend aan een realistische context. In dit leer/werkproces zijn de werkvormen geïntegreerd: luisteren, spelen/zingen, improviseren/componeren met nadruk op persoonlijke creativiteit. Scaffolding gaat over hoe de leerling het proces doorloopt om stap voor stap een hoger niveau te bereiken. De leerling bevindt zich op een bepaald niveau van ontwikkeling. Volgens Lev Vygotsky is leren een 'socially mediated proces' met de docent als mediator. De docent bouwt een steiger waarop de leerling even kan staan om een hoger gelegen doel te bereiken. Scaffold betekent 'een steiger bouwen'. De docent beoordeelt steeds welke interacties er met de leerling moeten plaatsvinden om het leerproces van de leerling te perfectioneren. Leerlingen worden ook gestimuleerd om hardop te denken of te oefenen tijdens deze interacties. Dit kan de begripsvorming tussen leerling en docent verhogen. Omdat de docent en leerling elkaar op deze wijze beter leren begrijpen kan de docent de leerling optimale feedback geven. De leerling kan door de feedback de kennis toepassen om zo een hoger niveau te bereiken. Docent en student hebben een doel voor ogen en passen zich aan, aan elkaars gedrag. Je maakt dus steeds weer een nieuwe steiger om je doel te bereiken. 'steigeren om te doen stijgen' (Beeker et al., 2008, p.9). Wij veronderstellen dat didactiek en feedback een verband met elkaar hebben. Een reden voor die veronderstelling is dat Green (2008) feedback toepast, die is gericht op impulsen geven om de leerlingen in grote muzikale structuren zelfstandig problemen te laten oplossen. Dit past duidelijk bij een holistische werkwijze. Bij Klinger et al. (1998) bleek dat kinderen die een lied kregen aangeleerd

via de holistische methode minder fouten maakten dan kinderen die stap voor stap (regel voor regel) via scaffolding een lied kregen aangeleerd. De manier van lesgeven is de didactiek die de docent hanteert. Daarom gaan we er vanuit dat de feedback die wordt gegeven een onderdeel is van de didactiek. Het is derhalve relevant om te onderzoeken of er een aantoonbaar verband bestaat tussen feedback en holistische- en scaffolding didactiek.

1.4. Actie

De vier belangrijkste punten uit de voorgaande tekst lichten we eruit te weten: muzikale ontwikkeling, muzikaal doel, feedback en didactiek. We gaan uit van een muziekonderwijs situatie waarin er sprake is van een docent – leerling relatie. De leerling krijgt instructie, de leerling gaat aan het werk en vervolgens geeft de docent feedback op de handeling van de leerling. In een schematische weergave van het moment van feedback geven ziet de situatie er als volgt uit:

De leerling heeft een startniveau voor wat betreft zijn muzikale ontwikkeling. De docent onderneemt actie middels feedback als reactie op de muzikale prestatie van de leerling. De veronderstelling is dat er een stijgende lijn is in de muzikale ontwikkeling om uiteindelijk een gewenst muzikaal doel te bereiken. Deze veronderstelling is gebaseerd op de eerder genoemde zin: *‘Het is specifieke informatie die ervoor zorgt dat de leerling een ontwikkeling kan maken vanaf het huidige niveau tot aan het te bereiken niveau’* (Voerman et al., 2012, p.1109). Aangezien feedback een formatieve beoordeling is betekent dat de docent zal monitoren waar de student zich bevindt in de muzikale ontwikkelingslijn en de feedback aansluiten op de kennis en vaardigheden van de student in relatie tot het gewenste muzikale doel. Het is interessant om te onderzoeken welke actie muziekdocenten ondernemen met betrekking tot het monitoren van de muzikale ontwikkeling en het aansluiten op de muzikale ontwikkeling door middel van feedback. We onderscheiden twee manieren hoe de docent

met zijn actie kan aansluiten bij de muzikale ontwikkeling van de leerling te weten: 1. De manier hoe feedback gegeven wordt. 2. De inhoud van de feedback. Hier komt het voornaamste probleem van feedback in muziekeducatie aan de orde te weten de complexiteit van het proces. Zo schrijft De Vugt in Cultuur + Educatie 28 (2010, p.42): *'Zo stelt Koopman (2005) in navolging van Schön dat onderwijskunde veelal berust op 'reflection-on-action' en coaching van muzikale leerprocessen vaak berust op 'reflection-in-action'. Daarnaast werkt men in muziekonderwijs minder met taal en concepten, maar juist met onuitgesproken kennis (tacit knowledge), voordoen, gebaren en mimiek. Onderzoek zou moeten proberen ook dit soort aspecten te vangen.'* Als we kijken naar *'reflection-on-action'* betekent het dat de muziekdocent volgens Koopman werkt volgens een geïntegreerd proces van denken tijdens het doen. Tegelijkertijd improviseert de muziekdocent in het handelen. Hij onderzoekt, probeert uit en stuurt de leerling constant bij. Al met al een complex proces waarin de muziekdocent zich verhoudt tot coaching van muzikale leerprocessen. We denken meer inzicht te krijgen in dit feedbackproces van de muziekdocent als we verdiepend gaan onderzoeken op welke manier de muziekdocent feedback geeft en de inhoud daarvan. We sluiten tevens aan bij de wens van Koopman dat onderzoek op dit gebied ook aspecten van onuitgesproken kennis, voordoen, gebaren en mimiek zouden kunnen verhelderen in muzikale leerprocessen.

1.5. Muziekonderwijs leersituaties

Het is interessant om verschillende muziekonderwijs leersituaties te onderzoeken omdat wij willen weten hoe feedback wordt gegeven en welke verschillen en overeenkomsten er zijn in relatie tot de uiteenlopende didactische werkwijzen te weten: holistisch en scaffolding. We nemen daarom als uitgangspunt twee verschillende muziekonderwijs leersituaties waarin we veronderstellen dat betreffende didactische werkwijzen zullen voorkomen. Wij vinden uiteenlopende muziekonderwijs leersituaties een reguliere onderbouwklas 1^e en 2^e jaar van het V.O. die verplicht het vak muziek volgen en een Black Gospel koor waarbij het gaat om adolescenten die vrijwillig meedoen in een koor. Het merendeel van de kinderen van de onderbouw in het reguliere V.O. heeft muziekles als verplicht vak op school. De context van het reguliere V.O. is van belang omdat het gaat om relatief grote aantallen V.O. leerlingen landelijk gezien. Bij Black Gospel gaat het om amateur zanglessen in een koor waarbij de leerlingen naar een performance toewerken. Deze context is van belang omdat er landelijk een nieuw raamleerplan uitkomt voor wat betreft een Gospelmethode. Het gaat om een uitgave van het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst LKCA. Daarbij is het zingen op muziekscholen en in koorverenigingen een bezigheid waar veel mensen plezier aan beleven maar evengoed een ambitie hebben om zo goed mogelijk te willen zingen.

2. Vraagstelling

2.1. Vraagstelling

Om het voorgaande in een vraag samen te vatten en het onderzoek te realiseren, komen wij tot de volgende vraagstelling:

Hoe monitort de docent de muzikale ontwikkeling van de leerlingen en hoe sluit hij/zij vervolgens hierbij aan bij het geven van feedback ten aanzien van muzikale prestaties in de context van een black gospel koor en een muziekles op een reguliere V.O. school?

2.2. Relevantie

De vraagstelling geeft de mogelijkheid om op micro niveau in verschillende contexten feedback gericht op muzikale prestaties te onderzoeken in het kader van beoordeling. In de vraagstelling is er een koppeling tussen feedback gericht op muzikale prestaties en muzikale ontwikkeling. De beschrijving van die samenhang is relevant omdat de uitkomsten gericht zijn op muziekdidactiek en dientengevolge kunnen worden gebruikt door muziekdocenten en anderen die werkzaam zijn in muzikale leersituaties. De uitkomsten zullen mogelijkheden geven om conclusies te trekken en aanbevelingen te doen met betrekking tot feedback die de docent geeft. De docent kan de uitkomsten vervolgens gebruiken hetgeen kan leiden tot een verbeterde prestatie van de leerling. De rapportage draagt bij om de bewustwording van docenten rondom het belang van feedback in het onderwijs te vergroten. Muziekdocenten kunnen zich spiegelen aan de uitkomsten. We hebben geen ander onderzoek kunnen vinden dat op deze specifieke manier ingaat op feedback in een muziekonderwijs leersituatie. Daarom stellen wij dat dit onderzoek een hiaat vult in het muziekonderwijs voor wat betreft muziek en feedback.

3. Opzet en uitvoering

3.1. Kwalitatief onderzoek

Wij onderzoeken de vraagstelling in een empirisch kwalitatief beschrijvend onderzoek. Het gaat om feedback, in relatie tot muzikale ontwikkeling, muzikale doelen en didactiek. In interviews worden vanuit het gezichtspunt van de muziekdocent, ervaringen en betekenisverleningen door ons onderzocht en in kaart gebracht (Baarda et al., 2009, p.95). Het onderzoek vindt plaats in de empirie van de muziekpraktijk van de docent. We kiezen voor een casestudy omdat we een persoon (de muziekdocent) en situatie (lespraktijk) onder alledaagse omstandigheden en in zijn geheel willen onderzoeken. We onderzoeken een complex probleem in de vorm van het monitoren van muzikale ontwikkeling en aansluitende feedback. We willen de onderzoekssituatie in een samenhangend

geheel beschrijven en werken met twee contexten (Baarda et al., 2009, p.114). Dit alles wijst erop dat het onderzoek het best in een casestudy kan worden beschreven. De casestudy zelf is enkelvoudig omdat de case zelf eenvoudig af te bakenen is. Het is overzichtelijk qua vraagstelling en de situatie van een muziekpraktijk in het V.O. en in de Black Gospel omgeving heeft een toegankelijke structuur om een onderzoek te realiseren. We gebruiken de uitkomsten van onze casestudy ook om ideeën in de aanbevelingen te exploreren.

3.2. Participanten

De groep participanten bestaat uit vier muziekdocenten. Twee docenten zijn afkomstig uit het reguliere V.O. en twee docenten zijn afkomstig uit de Black Gospel koortraditie. Docenten Kees en Daniel zijn participanten uit het V.O. en docenten Clifton en Hanna zijn participanten uit de Black Gospel koor traditie. Een muziekdocent uit het V.O. en een muziekdocent van de Black Gospel zijn conservatorium geschoold en hebben jarenlange ervaring in het muziekonderwijs. De motivatie om deze docenten te kiezen ligt in het feit dat deze docenten ruime ervaring hebben met het geven van feedback gericht op muzikale prestaties. Een muziekdocent uit het V.O. en een muziekdocent uit de Black Gospel traditie zijn zelf musicus en hebben jarenlange ervaring in het muziekonderwijs. De motivatie om deze docenten te kiezen ligt in het feit dat deze docenten ruime ervaring hebben met het geven van feedback op muzikale prestatie. Met hun leservaring hebben de docenten uit de verschillende contexten een duidelijke overeenkomst. Een overeenkomst in de lessituatie is dat de leerlingen in beiden contexten naar een performance toewerken. Er zijn ook verschillen in de twee contexten van de participanten. De docenten van het Black Gospelkoor werken met een nieuw raamleerplan voor black gospelmuziek wat nog gepubliceerd wordt van het LKCA. De docenten van het V.O. werken met hun eigen methode of met een methode geschreven voor muziek in de onderbouw op het V.O. Het Black Gospel koor is een heterogene groep van mannen en vrouwen tussen de 15 en 70 jaar. De leerlingen van het reguliere V.O. in de onderbouwklas 1^e en 2^e jaars zijn tussen de 11 en 15 jaar. Wij verzamelen data in de twee verschillende contexten. Per context verzamelen wij gegevens van twee verschillende muziekdocenten.

3.3. Instrumenten en data verzameling

In het onderzoek gebruiken we twee verschillende instrumenten om data te verzamelen te weten: observaties en interviews.

1. **Observaties:** Van alle participanten registreren we twee verschillende muzieklessen op video. De observaties gebruiken we om het gedrag van de muziekdocent te registreren.

2. Interviews: Alle participanten worden geïnterviewd met betrekking tot vier thema's te weten: muzikale ontwikkeling, muzikale doelen, feedback en didactiek. Het interview gebruiken we om een mening, kennis of een attitude vast te leggen van de muziekdocent.

In totaal zijn er acht video registraties van muzieklessen en vier interviews aan data verzameld.

3.4. Analyse van observaties

We analyseerden de data uit de videoregistratie met behulp van een zelf ontworpen observatie schema (zie bijlage 1). Om de manier van feedback geven en inhoud van de feedback geven zo objectief mogelijk te registreren leggen we op micro niveau in het observatieschema in de vorm van een tabel een aantal elementen vast. In de tabel staan de volgende elementen: 1. De tijdsduur van de actie 2. Het aantal acties in het fragment 3. Het verbale element 4. Het non-verbale element 5. Het aantal leerlingen 6. Inhoud van de feedback.

We analyseerden per muziekdocent tien minuten aan feedbackmomenten. Per docent en per les selecteerden we in een steekproef vijf minuten aan feedbackmomenten. Een feedbackmoment is een reactie van de docent op een muzikale actie van de leerling. Het gaat uitsluitend om de feedbackmomenten die plaatsvinden tijdens de muziekles. De complete video-analyses van 10 minuten per docent staan vermeld in bijlage 1.

We beschrijven in het observatieschema de manier van feedback geven van de docent en de inhoud van de feedback. De manier van feedback geven is verbaal of non-verbaal. Bij verbaal wordt opgeschreven welke feedback er wordt gegeven en bij non-verbaal wordt de handeling vastgelegd. Dit wordt in het schema in de tijd geplaatst. De inhoud van de feedback plaatsen we in een muzikale gedragscategorie. In het schema koppelen we de manier van feedback geven aan de inhoud van de feedback. We maken daarbij gebruik van de de volgende onderverdeling:

Manier van feedback geven:

We stellen een aantal feedback acties (handelingen) van de docent vast:

1. verbaal
2. non-verbale feedback met gebruikmaking van gebaren
3. non-verbale feedback met gebruikmaking van aanraken
4. de docent speelt of zingt voor

Inhoud van muzikale feedback

We stellen de inhoud van de muzikale feedback vast in vier muzikale gedragscategorieën. De docent geeft muzikale feedback m.b.t.:

- a. muzikale waarneming (luisteren naar of horen van muziek)
- b. muzikale uitvoering (spelen/zingen van muziek)
- c. muzikale geletterdheid (lezen en schrijven van muziek)
- d. muzikale productie (compositie en improvisatie)

We kunnen de feedback van een docent die gericht is op de muzikale prestaties van leerlingen onderverdelen in de bovenstaande categorieën. Deze vier categorieën van muzikaal gedrag zijn het uitgangspunt om de feedbackinhoud gericht op muzikale prestaties in relatie met de muzikale ontwikkeling te onderzoeken.

3.5. Analyse van interviews

De interviews werden eerst woordelijk uitgewerkt. We analyseerden de data uit de interviews bottom-up. Dat betekent dat uit het interview per zin of fragment kenmerkende uitspraken voorzien werden van een label. Vanuit de labels werden er kernlabels samengesteld. Vervolgens werden de kernlabel verbonden in de vier grote thema's te weten: feedback, didactiek, muzikale ontwikkeling en muzikale doelen. Tot slot werd daar een logisch samenhangend verhaal gemaakt. We kijken daarbij naar overeenkomsten en verschillen tussen de docenten.

4. Resultaten

4.1. Inleiding op de resultaten van de observaties

We beschrijven per participant de lessituatie en de feedback met één of twee kenmerkende voorbeelden. De voorbeelden worden daarbij in een tabel weergegeven. Alle participanten geven aan dat de geobserveerde les representatief is voor wat betreft feedback geven. De observaties geven een zo objectief mogelijk beeld van de feedbackmomenten tijdens de les.

4.1.1. Docent Kees

Bij Kees observeren we twee lessen waarin leerlingen in zes subgroepen met muziekinstrumenten zoals een keyboard, basgitaar en gitaar bezig zijn met muziekstukken. De subgroepen hebben verschillende muziekopdrachten en werken naar een performance toe. Ze zitten in de eerste les van het oefenen. Kees start de les op in de kring, deelt de opdracht uit, geeft instructie over wat de leerlingen moeten doen en doet elke opdracht klassikaal frontaal voor. Na 20 minuten pakken de leerlingen zelfstandig in een groepje de instrumenten, zoeken een plek en gaan aan de slag met de opdracht. Op dat moment is er een variatie aan geluid want er spelen 6 groepjes met ieder andere muziekstukken doorelkaar in een groot lokaal. Tegelijkertijd starten vanaf hier de feedbackmomenten van Kees. Kenmerkend voor de feedback van Kees is de snelheid van observeren

en handelen. Kees komt aanlopen bij een individu of groepje en handelt onmiddellijk. Er is een complex geheel van handelingen. Zo combineert hij verbale feedback als *'kijk naar mijn linkerhand'* altijd met non-verbale feedback door het voor te doen aan de leerling. Daarbij wijst hij op het notenblad de akkoorden aan zoals *'je speelt A7'* of de noten. Kees geeft in de tijdsduur korte feedback en ook de feedback verbaal als non-verbaal is kort. In feedback momenten zien we dat Kees een interactie met de leerling realiseert waarbij de leerling actief meedoet. De feedback is er op gericht om de leerling zelfstandig verder te laten werken. De inhoud van de feedback is gericht op de uitvoering van de muziek en het begrip voor wat betreft de geletterdheid. Kees raakt ook leerlingen aan bijv. door de hand vast te pakken tijdens het drummen of de vinger te verplaatsen op de toetsen of gitaar.

Het voorbeeld in tabel 1 is kenmerkend voor feedback van Kees omdat zowel verbaal als non-verbaal tegelijkertijd wordt gecombineerd. Hij zegt wat hij doet. Het is feedback die gericht is op de muzikale uitvoering. In dit geval gaat het om een gitaar akkoord. Het is tevens een kort fragment.

Fragment nr. 1: tijdcode 1.28 – 1.38, totaal 10 seconden.

Situatie: Kees geeft feedback naar aanleiding van spelen op gitaar door leerling nr. 2

Tabel 1

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	inhoud van feedback
1.28	1	Kijk naar mijn linkerhand.	Speelt voor op de gitaar	1	muzikale uitvoering
1.36	2	Je speelt A7		1	muzikale uitvoering
1.38			Loopt weg		

Het voorbeeld in tabel 2 is wederom een kenmerkend voorbeeld van feedback van Kees omdat zowel verbaal als non-verbaal tegelijkertijd wordt gecombineerd. Hij zegt wat hij doet. Het is verbale en non verbale feedback die gericht is op de muzikale uitvoering van in dit geval een muziekstuk door de keyboardspelers. Tevens geeft Kees met behulp van gebaren aan waar ze zijn in het muziekstuk. Hij wijst de noten aan op het notenblad. Gedurende de feedback klapt hij mee als gebaar en wijst met zijn handen een hoog laag gebaar. Kortom de uitleg en de muziek wordt tevens visueel gemaakt.

Fragment nr.2: Tijdcode 10.15- 12.05 totaal 1.minuut en 50 seconden.

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op muziekstuk door 4 keyboard spelers t.w. leerlingen 10.11.12 en 13.

Tabel 2

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal Leerlingen	inhoud van feedback
10.15	1	Zingt La la la, en super langzaam, 1,2,3,4. G A B C.	Klapt mee	4	muzikale uitvoering
10.52	2	De eerste maat	Wijst 1 als gebaar	4	muzikale uitvoering
11.00	3	Daar gaat ie, 1.2,3,4 zingt de letters mee	Klapt mee	4	muzikale uitvoering
11.09	4	Stop nog een keer, 1,2,3,4 ,	Speelt mee op keyboard	4	muzikale uitvoering
11.17	5		Wijst noten aan op het notenblad	4	, het is gericht op noten lezen, begripsvorming rondom de geletterdheid.
11.28	6	C, G, nee alle noten	Maakt gebaar van hoog/laag	4	het is gericht op noten lezen, begripsvorming rondom de geletterdheid.
11.44	7	En daar gaat ie 1,2,3,4, G,A,B,C schrijf ze er dan onder	Speelt mee	4	muzikale uitvoering
12.05	8		Loopt weg		

4.1.2. Docent Daniel

Bij Daniel observeren we twee lessen waarin leerlingen zowel individueel als in groepjes bezig zijn met instrumenten te bespelen. Daniel beoordeelt degene die achter de drums zitten met een cijfer en probeert middels feedback op hun prestatie de leerlingen te motiveren om steeds een moeilijker ritme te laten spelen. Het volgende citaat uit Tabel 3 actie drie, illustreert dit: *'Is goed! En nu deze, 1,2,3,4, kan je die ietsje beter indrukken 1,2,3,4, 1,2,3,4 zie je dat ik het 2x doe?.'* De leerlingen kunnen m.b.v. van deze feedback een hoger cijfer halen. De overige leerlingen die niet summatief beoordeeld worden spelen individueel op een gitaar of keyboard of in een peer to peer systeem op het keyboard. De klas is in subgroepen verdeeld met muziekinstrumenten zoals een keyboard, basgitaar en gitaar. Daniel start in beide lessen met een frontale werkwijze de les, geeft de opdracht en herhaalt zo nodig, doet voor op verschillende instrumenten. Na 10 minuten gaan de leerlingen aan het werk en Daniel begint met rondlopen en organisatorische zaken regelen. De leerlingen worden gedurende de les zelfstandig gelaten in hun opdracht. Daniel komt langs om de

leerlingen feedback te geven. Kenmerkend voor de feedback van Daniel is de intense aandacht voor de leerling en de muzikale prestatie. De intensiteit van de aandacht uit zich in de tijdsduur van de feedback en Daniel probeert op het moment zelf het uiterste uit de leerling te halen. Daniel doet voor op de instrumenten, geeft ook stimulerende persoonlijke feedback zoals *'ja goed gedaan'* of stimulerende gebaren dat de leerling het goed doet en verder moet gaan. Inhoudelijk zegt hij wat de leerling moet doen en werkt aan begripsvergroting van de muzikale ontwikkeling door ze te zeggen en laten begrijpen wat ze doen en waar ze zijn in de muziek qua metrum.

Het voorbeeld in tabel 3 is kenmerkend voor wat betreft feedback want Daniel doet veel voor als non-verbale actie. In de verbale actie telt hij mee en stimuleert en maakt woordelijk duidelijk waar in de maat de leerling zit. De vorm van de feedback is een combinatie van verbaal en non verbaal bijv. met gebaren. De feedback gaat inhoudelijk over de uitvoering van het muziekstuk

Fragment nr.3: Tijdcode 11.15 - 12.45 totaal 1 minuut en 30 seconden

Situatie: Docent geeft feedback n.a.v. spelen van drumritme van 1 leerling

Tabel 3

Tijd	actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal Leerlingen	inhoud van feedback
11.15	1	Deze 2 samen doen, dus samen, je krijgt dit dus. Het einde van dit he. Zie je?	Doet voor	1 achter drumstel	muzikale uitvoering
11.30	2	Jij slaat een beetje zo, niet in je hand kijken maar op je hand kijken.	Doet voor, laat het zien	1 achter drumstel	muzikale uitvoering
11.45	3	Is goed! En nu deze, 1,2,3,4, kan je die ietsje beter indrukken 1,2,3,4, 1,2,3,4 zie je dat ik het 2x doe?	Doet het voor.	1 achter drumstel	muzikale uitvoering
12.15	4	Ja, je zit bijna goed.	Knikt.	1 achter drumstel	muzikale uitvoering
12.20	5	En verder	Maakt een doorgaan gebaar met 2 handen	1 achter drumstel	muzikale uitvoering
12.22	6	Doe het eens aan elkaar, dat je het aan elkaar vastplakt.	Speelt het voor.	1 achter drumstel	muzikale uitvoering
Tot 12.45				speelt	
12.45			Focus ligt bij andere leerling		

In tabel 4 geeft Daniel aandacht aan een leerling die gitaar speelt. Het feedbackmoment behelst verschillende verbale en non verbale acties zoals het maken van gebaren door op het notenblad aan te wijzen. Ook geeft Daniel feedback d.m.v. het aanraken door de vingers in het juiste vakje te zetten. De inhoud is gericht op de muzikale uitvoering en het lezen van de akkoorden.

Fragment nr.4: Tijdcode 0.28 – 2.58 totaal 2 minuten en 30 seconden

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van gitaar spelen van een leerling.

Tabel 4

Tijd	actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal Leerlingen	inhoud van feedback
0.28	1	Mag ik ze even zo neerleggen, dan kun je ze zo achter elkaar spelen	Legt de akkoordenkaarten goed	1 op gitaar	muzikale uitvoering en geletterdheid.
0,40	2	Ja, die hoor je niet echt heel goed, wel blijven drukken. En het liefst met 2 en 3 want dank dan kan je ze goed achter elkaar spelen.	Wijst op de gitaar aan en wijst op de akkoordkaarten aan en wijst op zijn pols	1 op gitaar	muzikale uitvoering en geletterdheid.
1.00	3	Ja, volgende	Knikt instemmend	1 op gitaar	muzikale uitvoering
1.08	4	Je moet ze proberen achterelkaar te spelen, 1.2.3.4 en dan 1,2,3,4, dat hoeft nog niet zo snel, maar probeer het zo snel mogelijk te spelen	Speelt voor en wijst aan op de akkoordkaarten	1 op gitaar	muzikale uitvoering en geletterdheid.
1.30	5	Doe maar ff,wees maar niet bang,pak ff je 2e en 3e vinger dat zijn deze,1,2,3,4,	Wijst vingers aan en wijst op de kaarten.	1 op gitaar	muzikale uitvoering en geletterdheid.
2.04	6	Kijk nu, gaat alleen je ringvinger verschuiven nee, alleen je ringvinger, die staat eerst	Doet het voor wijst op de gitaar en de kaarten en zet de vingers in het goede	1 op gitaar	muzikale uitvoering en geletterdheid.

		hieronder en dan gaat ie weer omhoog. De rest blijft staan, pak eens A mineur. Iets naar beneden, nee alle 2 naar beneden. Kijk als je nu alleen een c moet pakken dan moet alleen deze vinger hier naar toe, zie je wat hier staat. Dus deze ietsje langzamer en ga gewoon door, gewoon door gaan, ook al staat dit nog niet goed, gewoon doorgaan en op een gegeven moment staat ie goed.	vakje		
2.58	7		Loopt weg		

4.1.3. Docent Clifton

Bij Clifton observeren we twee lessen waarin leerlingen in een kooropstelling zingen. In de eerste werkt hij met de gospel groep TNCV en in de tweede les is dezelfde samenstelling met de gospel groep TNCV. In de eerste les laat hij het koor zingen en geeft hij drie kwart van de les verbaal feedback. Hij doet in de eerste les zelden een voorbeeld voor. Clifton ziet deze les om de groep bewust te maken waar de hiaten zitten in de tekst behandeling en de muzikale uitvoering. In de tweede start Clifton de les van TNCV direct met feedback geven nadat TNCV het nummer *'We have come to worship the Lord'* heeft gezongen. Clifton geeft de groep feedback op podium organisatie; wie geeft the cue en waarom. Hij wil de groep daarmee bewust maken van hun keuzes en beslissingen. Hij vraagt de groep steeds een stukje te zingen en daarna zingt hij voor, vervolgens geeft hij feedback op de uitspraak en muzikale presentatie, maar hij geeft ook complimenten. Dit herhaalt zich. Tussendoor vraagt hij Monique om zijn feedback te noteren, zodat de groep deze feedback in hun eigen oefeningen, peer to peer situatie, kunnen toepassen.

Kenmerkend voor de feedbackacties van Clifton is dat hij veel verbale feedback geeft totdat de deelnemers en docent op één lijn zitten qua begripsniveau. Hij heeft veel handgebaren als non verbale actie. Zijn feedback gaat het meest over de muzikale uitvoering van het lied.

In tabel 5 geeft Clifton feedback aan TNCV. Hij laat een stukje voorzingen, luistert, heeft handgebaren en heeft verbale feedback die gericht is op de uitvoering en begripsvorming en zelfstandigheid van de leerlingen.

Fragment nr. 5: Tijdcode08.57 – 14.02 Totaal 5 minuten en 5 seconden

*TNCV zingt “We have come to worship the Lord”

Tabel 5

Tijd	actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	inhoud van feedback
08.57	1	Dat is, dat is. Die kleine verandering maakt het al interessant. Dat heb je niet door wat je zelf zingt maar als ik als buitenstaander luister is het al veel leuker dan die eerste “Lord”. Ok ga door. We beginnen weer opnieuw ja.	Maakt een handgebaar tijdens voorzingen.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	muzikale waarneming en muzikale uitvoering
09:25	2		Luistert naar zang en maakt dirigerende gebaren. Laat zijn duim zien wanneer het goed gaat.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
9:37	3	Ok daarzo zijn de riedeltjes niet gelijk. Daar moeten we op oefenen. Schrijf het op. Die riedeltjes moeten echt perfect zijn. Het moet voor iedereen gelijk zijn. Ok.	Luistert. Geeft een stopteken aan met z'n handen.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	muzikale waarneming en uitvoering
09.53	4	De eerstvolgende oefening die jullie hebben is dit soort dingen aanpakken. Misschien moet iemand echt deze puntjes opschrijven zodat jullie de volgende oefendag weten waar jullie		Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Alleen verbale feedback over zelfstandigheid, niet muzikaal inhoudelijk.

		aan moeten werken. Want ik ga nou niet echt niet echt met alles nu...Dus dan..			
10:07	5	Ik neem aan jullie zijn professioneel genoeg dat jullie het zelf kunnen doen. Aanpakken.		Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Alleen verbale feedback over zelfstandigheid, niet muzikaal inhoudelijk.
10:20	6	Ja maar zoiets van. "Lord" of "Lord"	Voorzang: (2x "Lord" op verschillende toonhoogtes" Z'n hand gaat met de toon omhoog.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
10:26	7	Ik weet niet maar verzin iets wat jullie allemaal precies gelijk doen. Dat is het belangrijkste.	Geeft met z'n hand de gehele groep aan.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
10:33	8	Dus dat is het riedeltje van "Lord" bij de tweede zin.		Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
10:47	9	En uhm, de eerste "Lord" is aanzwellend een crescendo en aan het eind de laatste tel vibreren. En hoe jullie het eindigen dat is wonderbaarlijk. Dat is jullie eigen kracht. Dat doen jullie allemaal precies gelijk wanneer jullie het eindigen. Het slot. Het is gewoon perfect. Dat moet je in ieder geval bewust erin houden. Het klinkt perfect.	Met z'n duim en z'n wijsvinger geeft hij het slot aan.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
11:15	10	Ok. Die riedeltjes. Dat moet echt gestandaardiseerd worden. Ook als iemand anders bij de	Luistert. Met een handgebaar met z'n rechterhand, bekrachtigt hij het woord 'klank'.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina	Muzikale uitvoering

		groep komt. Zo moet je het zingen. Klank. Hoor. 'Play'. Heb je het gehoord. Ga oefenen thuis. Hier heb je de mp3. Ga oefenen. Weet je wel: standaardiseren. Ok.		Phaedra	
11:38	11	Dan. Uhm. We zijn bij die eerste crescendo omhoog gegaan. Mooi gemaakt. Mijn bedoeling was eigenlijk om die eerste zin alleen interessanter te maken. Dat is gelukt. Maar jullie gaan vanaf de tweede zin op diezelfde hoge volume gaan jullie door. En dan denk ik van "Hey is dat ook onze bedoeling van die hele intro, unisono...willen we dan naar sterk blijven gaan of willen we teruggaan naar subtiel" Daar moeten jullie over nadenken.	Z'n hand gaat omhoog om de term crescendo weer te geven.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
12:04	12	Ik vind hem zelf mooier als ie terug gaat naar subtiel want dan geeft het de crescendo z'n unieke kracht. "We gaan door" Dan is die crescendo opeens niet meer zo opvallend. Ja.	Geeft met handgebaar aan "we gaan door" Hiermee geeft hij de hoogte stijging van de crescendo aan.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
12:22	13	Ok probeer het nog een keer. " We"	Geeft de toon aan door voor te zingen.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	muzikale uitvoering
12:35			Luistert naar	Monique	

			zang.	Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	
12.45	14	Heel mooi. Riedel was goed Die "ship" was fout. Dus " Lord, we have come to worship" Dat. Bij sommige hoor ik " Ship de Lord" en bij andere" Ship de lord" Yes.	Geeft stopteken aan wanneer hij het koor onderbreekt. Zingt voor. En geeft de verschillend in toonhoogte van het woord 'worship aan' door zijn hand hoger te heffen.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	muzikale uitvoering
13.00-14:02	16	Crescendo. Dat heb ik wel net aangegeven. Oh die tweede bedoel je...de eerste..."Lord" Nou, ik vond het juist mooi. Jullie maken het allemaal klein af. Dat doen jullie automatisch. Dus het gaat "Lord" Ik geef een voorbeeld " Lord". Dat kleine fragment. "Lord" Dat is bij iedereen gelijk. Ik durf daar niets aan te doen. In plaats van wat jij doet Josepha "Lord". Weet je wel hoe je het nu doen is eigenlijk al prachtig mooi.	Luistert naar de vraagstelling van Josepha. Zingt de toonhoogte van "Lord" voor. Met zijn vingers van zijn rechterhand geeft hij de subtiele afronding van het woord "Lord" met aan. Wijst naar Josepha wanneer hij haar aanduidt.	Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	muzikale uitvoering

4.1.4. Docent Hanna

Van muziekdocent Hanna observeren we twee zangtechniek lessen. In de eerste les werkt ze met vijf leerlingen en in de tweede les met twee leerlingen. De leerlingen komen zelf met een muziekstuk en Hanna luistert, geeft verbale feedback en laat de leerlingen het nogmaals doen. Kenmerkend voor de feedback van Hanna is dat ze verbaal de stem technische kant als hoofdthema heeft. Een voorbeeld daarvan is de volgende feedbackactie: *‘Wanneer je inademt altijd vanuit ontspanning. Zingen is ontspanning’*. Ze laat de leerling voelen hoe de ademsteun werkt en hoe het lichaam invloed heeft op de klank. Non-verbaal wijst ze naar de keel en middenrif, ze raakt de leerlingen aan, heeft oefeningen met het lichaam zelf.

In tabel 6 geeft Hanna feedback aan leerling Corna. Ze werkt met een pianist die een intro speelt en in dienst staat als pianobegeleider bij dit fragment. Ze laat Corna zingen, stopt haar, geeft non-verbale feedback door het voordoen of het bij haar voor te doen, ze legt het accent van haar feedback op een verbale manier van feedback geven in combinatie met de stem technische inhoud.

Fragment nr. 6: Tijdcode 04.21 – 9.43 totaal 5 minuten en 22 seconden

*Corna zingt “Move to fast”

Tabel 6

Tijd	actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Leerling	inhoud van feedback
04.21	1	Wat betreft ademhaling, want je was lekker bezig. Kun je ‘m nog een keer inzetten dan ga ik het heel irritant stoppen.	Luistert naar Corna wanneer ze voorzingt en maakt met haar hand een stopsein.	1 Corna	Muzikale uitvoering
04.42	2	Het is lekker als de pianist nog een intro heeft dan heb je veel tijd voor de ademhaling. Wanneer je inademt altijd vanuit ontspanning. Zingen is ontspanning. Het enige wat werkt is dit.	Licht toe: Zet haar handen in haar eigen zij om haar middenrif aan te geven.	Corna	Muzikale uitvoering
05.01	3	En wat ik doe is alleen mijn adem tegenhouden. Dus ik adem in en ik hou het daar. Probeer het vast te houden. Je laat dus alleen maar los zou je	Beweging van adem tegenhouden en adem in laat ze met haar handen zien langs haar zij. Maakt ontspannende bewegingen met	Corna	Muzikale uitvoering

		kunnen zeggen en je houdt hem daar.	haar hand om loslaten aan te geven.		
05.18	4		Luistert naar zang Corna. Geeft stop sein.	Corna	Muzikale uitvoering
05.41	5	Nou ik vind wel dat je lekker op weg bent. Dus niet in je hoofd bent "Ik doe het niet goed"...maar je doet bent heel goed bezig. Je doet al heel veel dingen heel goed. Dus ik ben hier dus om expres dingen eruit te halen die je doet om het nog beter te maken.	Tijdens het geven van feedback: Wijst naar het hoofd. Houd haar handen op haar hoofd en dan handen van haar hoofd af.	Corna	Muzikale uitvoering
06.01	6	Zingt zelf voor , Denk in je zin als een lange lijn. Dus na de t van het woord fast dan is het tijd om weer adem te halen. Ondertussen dan laat je alles open staan als een sort van 'singing bird' de klank doorzetten. Dus je blijft gewoon doorzetten doorzetten doorzetten tot je in ontspanning kan komen en je volgende regel inzet. In dat losse moment bereid je adem zich voor op de volgende regel. De eerste twee zinnen.	Ze wijst naar haar keel en dan laat ze de lange lijn met haar handen zien.	Corna	Muzikale uitvoering
06.40	7		Luistert naar zang. Geeft met haar handen de lange lijn aan tijdens wanneer Corna zingt.	Corna	Muzikale uitvoering
06.52	8	Kun je je kaak eens los laten hangen. Ja. Alleen bij fast. " Fast" En je voelt 'm hier waarschijnlijk. Hier waar die aanspant. Ja, precies.	Wrijft over haar keel en kaaklijn. Laat zien dat Corna haar mond moet open laten vallen. Zingt voor. Raakt haar keel aan en laat Corna zien	Corna	Muzikale uitvoering

			waar het aanspant bij d'r keel.		
07.17	9	Zingt voor, Twee dingen die we kunnen doen. Dit ontspannen door heel langzaam mee te bewegen. "Your moving way to fast". Want wanneer je beweegt kan het niet aanspannen.	Raakt haar keel aan. Draait langzaam met het hoofd om de ontspanning.	Corna	Muzikale uitvoering
07.28	10	En het tweede is dat ik achter je ga staan en zolang je mij voelt drukken, druk jij terug. Tegenwicht geven zeg maar. Komt ie aan.	Wijst de drukbeweging en tegenbeweging die ze gaat uitvoeren met haar hand aan. Pakt haar middel vast.	Corna	Muzikale uitvoering
07.41	11		Luistert naar zang en drukt Corna in haar zij om Corna te laten voelen waar haar ademsteun zit.	Corna	Muzikale uitvoering
08.03	12	Zingt voor. Pak 'm eens op na "Way to fast". Ja precies. Het heeft te maken met ontspanning wanneer je gaat bewegen gaat het los. Voel je dat, die "fast" is nu los.	Wijst naar haar keel om aan te geven. Houdt haar hals vast.	Corna	Muzikale uitvoering
08.26	13	Zingt voor en "Way to fast" nog een keer dan bewegen. "Way to fast". Ja. Dus bij "Fast" is de neiging om vast te zetten dus bij "fast" bewegen. "Fast" Nog een keer.	beweegt met haar hoofd. Zingt mee. Ze laat een 'freeze beweging zien: Zet haar hoofd vast om het te laten zien. Ze knijpt in haar handen om 'vastzetten' te laten zien.	Corna	Muzikale uitvoering
08.49	14	Zingt voor "Way to fast" There it is. Het helpt. Nog een keer.	Beweegt met haar hoofd. Telt met haar linkerhand op haar dij.	Corna	Muzikale uitvoering
09.00-09.43	15	Het grappige is, zingen heeft alles met het spiergeheugen te maken. Dus op het moment dat je aan het zingen bent ervaar je	Wijst naar keel en hoofd. Doet een draaiende beweging met haar hand bij uitleg.	Corna	Muzikale uitvoering

		<p>zelf bijvoorbeeld juist door spanning of omdat het ontspannend is om voor andere mensen te zingen terwijl het ons aangeleerd is om iets vast te zetten terwijl het veel lekkerder is om ontspannen te zingen. Maar dat komt dus ook in je spiergeheugen. Dus ondanks dat je denkt 'ik kan het allemaal niet of ik weet wel hoe het moet' gaat er toch iets op dus op het moment dat je blijft herhalen in je bewuste om het los te maken komt het uiteindelijk automatisch in je spiergeheugen. Dus je moet als het ware bepaalde dingen langzaam gaan resetten.</p>			
--	--	---	--	--	--

4.2. Overeenkomsten en verschillen in de observaties

Overeenkomsten feedbackmanier

Voor wat betreft de manier van feedback geven zijn er overeenkomsten op te merken tussen de docenten. Elke docent geeft zowel op een verbale als non-verbale manier feedback. Verbale en non-verbale feedback werd bijna altijd gecombineerd met elkaar. Daniel en Kees deden de instrumenten na als non-verbale feedback bijv. als luchtgitaar spelen. Elke docent doet muzikale voorbeelden voor, daarvan deed Clifton het minst voor en de overige muziekdocenten deden juist zeer regelmatig een muzikaal voorbeeld voor. De docenten Daniel, Kees en Hanna gaven allen non-verbale feedback door middel van het aanraken van de leerling bijv. de vingers goed zetten of de handen in de zij zetten i.v.m. de bewustwording van de ademsteun.

Verschillen feedbackmanier

Voor wat betreft de manier van feedback geven zijn er verschillen op te merken tussen de docenten. Kees geeft feedback in een korte tijdsduur 10 seconden tot 20 seconden komt zeer

regelmatig voor. Kees geeft in relatief korte lestijd veel leerlingen feedback. Kees geeft van alle docenten het meest korte verbale zinnen als feedback. Daniel geeft 1 op 1 aan leerlingen intensieve aandacht binnen zijn kllassesituatie in feedbackacties. Voor wat betreft de tijdsduur wacht hij net zo lang totdat hij merkt dat de leerlingen zijn feedback begrijpen. Clifton raakt geen leerlingen aan in een non verbale manier van feedback. Clifton heeft van alle docenten de meeste hoeveelheid verbale tekst tijdens de feedback momenten. Hanna geeft 1 op 1 aan leerlingen intensieve feedback. Zij neemt uitgebreid de tijd om de leerling feedback te geven en checkt haar feedbackresultaten.

Overeenkomsten feedbackinhoud

Voor wat betreft de inhoud van de feedback zijn er overeenkomsten op te merken tussen de docenten. In bijna alle gevallen van het feedback geven gaat het om feedback op de muzikale uitvoering. Het spelen of zingen en het resultaat daarvan staat centraal. Bij Kees en Daniel komt ook feedback over muzikale geletterdheid, het begrijpen van noten en akkoorden zeer regelmatig aan de orde. Feedback naar de leerlingen met betrekking tot muzikale waarneming (bewust luisteren naar of horen van muziek) komt sporadisch bij alle docenten aan de orde. Er zijn geen momenten geregistreerd waarin er feedback wordt gegeven met betrekking tot de muzikale productie.

Verschillen feedbackinhoud

Voor wat betreft de inhoud van de feedback zijn er verschillen op te merken tussen de docenten. Hanna en Clifton geven beiden in bijna alle gevallen feedback over de muzikale uitvoering maar het accent ligt bij Hanna op de stem technische kant met als doel het vrij worden in het uitdrukken van de muziek met behulp van de stem. Clifton geeft veel verbale feedback wat gaat over de bewustwording. De inhoud bij Hanna en Clifton is gericht op de muzikale uitvoering van het muziekstuk en wordt gerelateerd aan lange termijn doelen. Daarentegen geven Kees en Daniel inhoudelijke feedback die meer gericht is op korte termijn doelen zoals het direct kunnen spelen van een akkoord of noot. Opvallend is dat Daniel formatieve feedback geeft tijdens een summatieve beoordeling van het bespelen van instrumenten, om de leerlingen op een hoger muzikaal niveau te krijgen en zodoende de kans te geven een hoger cijfer te scoren.

4.3. Resultaten van observaties en interviews

We combineren de uitwerking van de resultaten van de observaties en interviews per thema. De interviewvragen zijn onderverdeeld in de vier thema's te weten: Muzikale ontwikkeling, didactiek, feedback en muzikaal doel. Deze thema's zijn gebruikt in de schematische weergave van de feedbackacties en staat vermeldt bij 1.4. op pagina 8. De vragenlijst van het interview staat vermeldt in bijlage 2.

4.3.1. Feedback

Voor wat betreft feedback zegt Kees in het interview: *'feedback is een voorbeeld geven of het begin geven van een oplossing'*. Dit komt overéén met wat hij doet in tabel 2 actie 1 van videofragment 2. Kees zingt daar 'lalala en klapt mee'. Hij vindt feedback zinvoller dan instructie. Hij kijkt waar de leerling is in de muzikale ontwikkeling en vervolgens aansluit met praktische feedback, waarbij er een koppeling wordt gemaakt tussen luisteren, het begrijpen en de handeling van de leerling. *'Dus die koppeling, het aanbrengen van die koppeling, in je oren, in je hoofd en wat je dan doet, de actie, dat is het dan waar het op dat moment over gaat, geen theoretisch gedoe, van beter je best doen of een of ander abstracte mededeling die niks met het kind te maken heeft'*. De feedback wordt aangepast aan het niveau van het kind. Kees vindt dat succesvolle feedback bestaat uit korte contact momenten waarin de leerling gestimuleerd wordt en de zelfstandigheid bevordert wordt. *'Ik geef niet de oplossing, ik doe soms even een klein dingetje voor totdat ik zie in de ogen van het kind. Ooh, zo zit het. OK en weg'*. We constateren dat een belangrijk doel van Kees is om leerlingen zelfstandig te maken zodat ze oplossingsgericht bezig zijn met een muziekopdracht. Kees legt eerst de muziekopdracht uit en doet het voor. Vervolgens gaan de leerlingen aan het werk en begint de feedback. Op dat moment gaat Kees in een snel tempo en in korte tijd veel leerlingen langs om te begeleiden. In tabel 2 zien we daarin voorbeeld van korte feedback teksten *'C G, nee alle noten'*, tegelijkertijd zijn er functionele handgebaren of aanwijzen van noten. De feedback gaat snel en de leerling moet razendsnel schakelen en geconcentreerd zijn. Hij oefent een geheel muziekstuk maar ook op micro niveau, de vingerzetting en de juistheid van de tonen. Een fragment wordt voorgespeeld en door de leerling nagespeeld zoals in tabel 2 actie 7. Er is dan duidelijk sprake van scaffolding want via fragmenten in te oefenen en te perfectioneren wordt een muziekstuk ingestudeerd. De didactiek van Kees is gericht om leerlingen zelfstandig maken. De feedbackacties van Kees zijn gericht om dit doel te bereiken.

Daniel geeft aan dat instructie een uitleg is hoe je het doet. Feedback is hoe goed je het doet. Daniel sluit aan middels feedback bij de muzikale ontwikkeling van de deelnemer door de muzikale prestatie voor te doen. Met behulp van de feedback bereikt de leerling andere levels door kleine stapjes te nemen. In de feedback wordt een koppeling gemaakt tussen het vorige niveau en het huidige niveau. We constateren dat een belangrijk doel van Daniel is om leerlingen een succeservaring te geven in muziek. Muziek dient een groter doel, de persoonlijkheidsontwikkeling staat voorop. Daniel legt de muziekopdracht uit en doet het voor. Vervolgens gaan de leerlingen aan het werk en begint de feedback. In tabel 4 zien we een voorbeeld van een stimulerende verbale feedback: *'Doe maar ff, wees maar niet bang, pak ff je 2e en 3e vinger dat zijn deze, 1,2,3,4.'* Ook blijft Daniel gericht en geconcentreerd voor een aantal minuten binnen een klassensituatie 1 op 1 werken.

De didactiek van Daniel is gericht om leerlingen te stimuleren en te motiveren om hun muzikale grenzen te verleggen en hierdoor een succeservaring van bijv. een hoog cijfer te creëren. De feedbackacties van Daniel zijn gericht om dit doel te bereiken.

Clifton vindt dat feedback een interactie is tussen de docent en de leerling. Feedback is een controle of ze elkaar begrijpen. Hij baseert feedback op zaken die niet goed gaan en gebruikt feedback als middel om bewustwordingsproces te verhogen. *'ik probeer hun uit te leggen dat ze er ook zelf van bewust worden, van hee, dit is iets waar we aan moeten werken, daar zijn we niet goed in. En elke oefening bij de repetitie als we gaan inzingen dan neem ik dat soort dingetjes weer mee, die hun oefent om daarop te letten'*. Hij geeft in het begin tijdens werken met een nieuw Black Gospel koor op een coachende manier veel uitleg en daarna wordt de uitleg minder. Volgens Clifton is feedback succesvol als de docent en deelnemer op één lijn zitten qua begripsvorming en als de deelnemers zich bewust zijn van hun muzikale prestatie. We constateren dat een belangrijk doel van Clifton is om de leerlingen bewustwording bij te brengen op allerlei gebieden zowel muzikaal als ook qua ontplooiing van zelfinitiatief en het ontwikkelen van discipline. In de les die we geobserveerd hebben laat Clifton het koor zingen en geeft directe feedback na 1 regel zang zoals in tabel 5 zichtbaar is: *'Dat is, dat is. Die kleine verandering maakt het al interessant. Dat heb je niet door wat je zelf zingt maar als ik als buitenstaander luister is het al veel leuker dan die eerste "Lord". Ok ga door. We beginnen weer opnieuw ja'*. De manier van lesgeven en de inhoud van de feedback is erop gericht om de bewustwording te bewerkstelligen. Clifton geeft overwegend verbale feedback en dat wordt ondersteund door functionele handgebaren.

Hanna vindt dat instructie een uitleg is en feedback is de reactie daarop. Het is een terugkoppeling op de klank die gemaakt wordt door de leerling. Hanna geeft aan dat feedback altijd een positief opbouwend karakter heeft en dat de inhoud gericht is om aan te geven hoe de leerlingen hun stemklank kunnen verbeteren. *'Wat ik belangrijk vind is dat het altijd opbouwend is en nooit negatieve dingen aan te geven. Ik hoor ook wanneer iets niet lukt, ik hoor ook wanneer iets vals is, maar dat benoem ik expres niet, maar in mijn feedback geef ik dan de aanwijzing voor wat ze kunnen doen om de klank te verbeteren want vaak horen ze het vaak ook zelf en wanneer de docent het benoemt kan ze dat onzeker maken'*. Hanna stelt dat feedback succesvol is als de deelnemer zich bewust wordt wat het lichaam als instrument kan. We constateren dat een belangrijk doel van Hanna is om de leerlingen bewustwording bij te brengen op stem technisch gebied zodat de leerlingen hun stem zo optimaal en vrij mogelijk kunnen gebruiken. Hanna geeft in het interview aan dat ze hoort wat de leerlingen doen en op basis daarvan verder feedback geeft. Deze manier van aansluiten bij de muzikale ontwikkeling zien we ook terug in het video fragment van tabel 6 actie 13. *'En wat ik doe is alleen mijn adem tegenhouden. Dus ik adem in en ik hou het daar. Probeer het vast te houden. Je laat*

dus alleen maar los zou je kunnen zeggen en je houdt hem daar'. Tegelijkertijd hanteert Hanna ook non-verbale feedback. Hanna maakt een beweging van adem tegenhouden en adem in. Hanna laat dit met haar handen zien langs haar zij. Hanna geeft verbale feedback en dat wordt ondersteund door functionele handgebaren. Hanna maakt ontspannende bewegingen met haar hand om het loslaten van de adem aan te geven. De manier van lesgeven en de inhoud van de feedback is erop gericht om het doel op stem technisch gebied te bewerkstelligen.

Alle docenten maken een onderscheid in korte en lange termijn doelen voor wat betreft de manier van feedback geven en de inhoud. Korte termijn doelen bereikt men het beste door korte aanwijzingen te geven als feedback. De docenten laten zien waar de leerlingen zijn in hun ontwikkeling en geven aan wat de leerlingen nodig hebben om de doelen te realiseren. Lange termijn doelen zoals het vergroten van de muzikale bewustwording vergen meer lange verbale feedback. De Black Gospel docenten passen hun feedback aan i.v.m. het toewerken naar een optreden. De Black Gospel docenten werken inhoudelijk in grote muzikale lijnen om de klank te vinden en ook te werken aan interpretatie van het stuk. De feedback wordt stap voor stap snel en krachtig gegeven door middel van korte aanwijzingen.

Voor wat betreft de termen instructie en feedback zijn er overeenkomsten en verschillen in uitleg tussen de docenten. Daniel en Hanna komen overeen in hun opvatting. Beiden vinden dat een instructie een uitleg is en feedback is de reactie daarop van de docent. Clifton vindt feedback een interactief moment en vindt het een controlemiddel om te kunnen vaststellen of leerlingen en docenten elkaar begrijpen. Kees en Daniel geven aan hun feedback aan te passen aan het niveau van de leerling.

4.3.2. Didactiek

Kees geeft aan dat een kring prettig werkt om muzikale voorbeelden voor te doen en uit te leggen. Non-verbale communicatie is erg belangrijk in de didactiek van Kees. *'Ik heb gemerkt dat hoe meer ik praat, hoe lastiger het wordt voor die leerlingen'*. Tevens stuurt Kees de leerlingen aan op zelfstandigheid en het laten leren van elkaar als peercoach. Hij probeert de kinderen op tijd te helpen en komt met voorstellen. Kees geeft aan frontaal lesgeven inefficiënt te vinden. Zijn streven is om de leerlingen zo zelfstandig mogelijk te maken met behulp van zijn didactiek.

Daniel vindt dat het nadrukkelijk om de leerlingen gaat en niet om de docent. *'het gaat niet om mij maar om de kinderen'*. Iedereen krijgt evenveel aandacht in zijn manier van werken. Het werken met peercoaches werkt beter naarmate het cognitief niveau van leerlingen hoger is. Daniel geeft aan dat hij zijn didactiek aanpast aan het muzikaal niveau van de leerlingen. Daniel speelt het

zelf voor als ze met te moeilijke muziekstukken komen en past hij het inhoudelijk aan. Daniel stelt dat kinderen behoefte hebben aan uitleg in stappen, eerst het geheel voordoen, daarna in kleine stapjes. *'Veel kinderen hebben behoefte aan een uitleg stapsgewijs'. 'Leren is een kampvuur maken, van kleine takjes naar grote takken'*. Daniel gaat door middel van voordoen als feedback en uitleggen wat de leerling doet en moet doen, stap voor stap verder in het ontwikkelingsniveau van de leerling.

Clifton geeft aan de focus in de didactiek te hebben op het constant aansturen op begripsvorming en bewustwording zodat leerling en docent op hetzelfde begripsniveau zitten. Hij stuurt leerlingen aan en bij net zolang tot de leerlingen het snappen. Clifton vindt dat voordoen en uitleggen hetzelfde doel nastreven. Het doel is om de zangers en docent op één lijn te krijgen. Veel uitleg geven is zijn basis. Clifton vindt voordoen makkelijker te begrijpen voor de leerling maar hij doet het niet of nauwelijks vanwege zijn beperkingen in het zingen. Wanneer Clifton voor het eerst werkt met een groep legt hij het muzikaal niveau vast. Als er zaken nieuw zijn dan wordt er altijd teruggegaan naar het begin van het muzikaal ontwikkelingsniveau van de leerling. Ook Clifton geeft aan dat zijn didactiek is afgestemd op hulp bieden op het ontwikkelingsniveau van de leerling. Hij werkt met kleine bouwsteentjes opbouwend naar grote blokken qua inhoud. Clifton legt in het begin tijdens het werken met een koor uitgebreid uit en checkt met behulp van feedback als controle middel of de bewustwording omtrent de muzikale aanpak en muzikale uitvoering is begrepen. Daarna gaat hij nooit meer terug naar dit beginniveau. Clifton laat tevens muzikale voorbeelden met behulp van audio horen hetgeen volgens hem het begripsproces versnelt.

Hanna geeft aan te werken in drie lagen te weten: laten zien, leren voelen (spiergeheugen) en hoorbaar maken. Dientengevolge werkt Hanna aan ademsteun, zangfunctie, klankkleur, en effecten. Dit doet Hanna door in te zoomen op datgene wat nog ontwikkeld moet worden. De deelnemer krijgt daardoor inzicht in het horen en voelen wat de mogelijkheden zijn van de gewenste klank van de stem. Hanna geeft aan een lied bij het instuderen in stukken te hakken en in te zoomen op voorkomende problemen. Een didactisch voorbeeld van Hanna is dat zij in het interview zegt: *'het lied bij het instuderen in stukken hakken en vervolgens in zoomen op de stem technische problemen'*. Uit de video analyse van het werken met leerling Corna in tabel 6 zien we deze didactische aanpak.

Geen enkele docent noemt expliciet de termen holistisch of scaffolding in de interviews. Bij Kees en Daniel is de didactiek in het begin beiden holistisch, het werken vanuit een gehele opdracht. Daarna zijn de feedbackacties scaffolding gericht want er wordt ingezoomd op de microproblematiek die de leerling ondervindt met de muziekopdracht. In de feedback wordt er stap voor stap het probleem benaderd en aangepakt. Bij de Black Gospel docenten zien we dat Clifton direct vanuit de scaffolding werkt. Hanna begint holistisch vanuit het gehele muziekstuk en zoomt scaffolding in met

haar feedbackacties op de zang technische aspecten. Kees, Daniel en Clifton geven aan hun didactiek aan te passen aan het niveau van de leerling. Hanna geeft aan steeds een zangprobleem op te sporen en dan in te zoomen en werken om het probleem op te lossen. We zien Kees, Daniel en Hanna in de les vanuit een holistische werkwijze starten en op de video op een scaffolding manier feedback geven. Clifton zet gelijk in op scaffolding qua didactiek en feedback.

4.3.3. Resultaten van het monitoren van muzikale ontwikkeling

Alle muziekdocenten vinden waarneming in de vorm van kijken en luisteren essentieel bij het bepalen en monitoren van de muzikale ontwikkeling.

Kees geeft aan dat leerlingen reflecteren op muzikale presentaties van medeleerlingen.

Daniel geeft aan dat het motorisch geheugen het meest belangrijk is in de muzikale ontwikkeling. Hij beoordeelt de muzikale ontwikkeling individueel.

Clifton laat het koor het nummer herhalen en vergelijkt de prestaties met het punt van waaruit hij is gaan werken met het koor en nummer. *'het blijft vooral steeds bewustzijn van, hee, toen waren ze zo en nu zijn ze zo dus er is vooruitgang geboekt, en je kunt er niet een theoretische meetlat naast zetten van hee, nu ben je op niveau zoveel dus je gaat echt puur vanuit wat hun prestaties zijn. En daar moet je steeds op dezelfde wijze naar kijken'*. Hij monitort de muzikale ontwikkeling door de prestaties in combinatie met het doel te controleren. Clifton bespreekt de progressie met als doel de groep bewust te laten maken van problemen en de vooruitgang. Hij geeft aan de het beoordelen van de ontwikkeling per individu teveel tijd kost. Daarom wordt de voortgang van de groep beoordeeld.

Hanna bepaalt het muzikale niveau d.m.v. luisteren. Vervolgens weet ze wat ze moet ontwikkelen bij de leerling. *'op basis van je kennis van wat je weet kan je plaatsen wat je hoort, dus door wat ze doen, wanneer ik hun geluid hoor, dan weet ik wat ze doen met hun stem'*.

V.O. docenten geven veel muzikale voorbeelden zelf zodat de leerlingen zelfstandig verder kunnen. De leerling kan zich vervolgens in zijn eigen leertempo ontwikkelen. De V.O. docenten leggen de progressie vast in cijfers op basis van waarneming. De Black Gospel docenten doen dit door op steeds dezelfde wijze te observeren en de prestaties vast te leggen op audio en video.

4.3.4. Resultaten van thema muzikaal doel

Daniel geeft aan dat de doelen van te voren zijn vastgesteld en voor iedereen gelijk. De doelen komen uit zijn muziekmethode boek. De doelen worden bereikt door zelfwerkzaamheid. Daniel zegt in het interview: *‘Veel kinderen hebben behoefte aan een uitleg stapsgewijs’*. Zijn muzikaal doel is om kinderen steeds een niveau hoger te brengen. Zijn interview uitspraak zien we voor wat betreft de didactiek en feedback terug in Tabel 3 videofragment. Daniel past spelstukken aan het speelniveau van de leerlingen.

Bij Black Gospel zijn de doelen geformuleerd vanuit een persoonlijke wens van de leerlingen. Doelen zijn er voor om het niveau te verhogen en het stimuleert de zelfwerkzaamheid van de koorleden. Clifton geeft aan dat de leerling zijn eigen doelen formuleert. Clifton bekijkt of het doel haalbaar is voordat hij daarmee verder werkt. Clifton geeft in het interview aan te werken aan bewustwording en begripsverhoging. In de video analyse in tabel 5 zien we Clifton werken met het koor TNCV en verbale feedback in brengen die leerlingen aan zet tot bewustwording en begripsverhoging. Door de interactie tussen de docent en het koor kan hij de ontwikkeling die leerlingen doormaken monitoren. Clifton geeft aan dat de studenten wel degelijk invloed hebben op de doelen doordat ze zelf formuleren. De studenten hebben niet altijd door wat er moet worden aangepakt om de eigen doelen te realiseren.

Hanna geeft aan op stem technisch gebied de doelen zelf te bepalen. *‘als ik zangtechniek les geef dan is mijn doel dat ze hun stem kunnen gebruiken in alle vrijheid’*. Het genre en het muziek nummer wat ze gaan zingen bepalen de leerlingen zelf. In het V.O. zijn de muzikale doelen bekend door de uitleg van de docent. In Black Gospel zijn de doelen ook bekend doordat studenten er zelf over nadenken wat ze willen leren.

We constateren dat alle docenten werken aan doelen hetzij op muzikaal gebied hetzij op het gebied van de persoonlijke ontwikkeling. Uit de video's en interviews blijkt dat alle docenten zich daarop richten middels hun manier van lesgeven, de didactiek.

5. Conclusie, discussie en aanbevelingen

5.1. Inleiding op de conclusie

De ene docent lijkt wel een choreograaf de ander weer op een prediker. Kees combineert alle soorten feedback in enkele seconden terwijl Clifton begint met een grondig coaching gesprek om de begripvorming en zelfstandigheid te stimuleren. Alle docenten monitoren muzikale ontwikkeling door observatie, vervolgens geven ze een instructie en krijgen reactie van de leerling. Op die reactie geven ze feedback. De vorm en inhoud van de feedback is zeer divers; van non-verbaal tot verbaal, van korte feedback acties om zelfsturing te bevorderen tot lange feedback om iets uit te leggen. Sommige docenten raken de leerlingen aan anderen houden leerlingen weer vast, alles met als doel om de muzikale prestaties te stimuleren.

De V.O. docenten hebben overal ogen en oren zitten, het monitoren van de muzikale ervaring en ontwikkeling van 25 individuele leerlingen per les, is hun tweede natuur. Ze geven 1 op 1 feedback, in groepssituaties, peer to peer. De gemiddelde leeftijd van de blackgospel leerlingen ligt een stuk hoger dan de onderzochte onderbouwgroepen van het V.O. Daarnaast werken de Black Gospel docenten met kleinere groepen. Het grote aantal leerlingen in een V.O. groep dwingt de muziekdocenten Kees en Daniel snel, korte en krachtige feedback te geven zodat de leerlingen de kerndoelen die de school stelt kunnen behalen. Ook constateren we dat de V.O. docenten vooral oplossingsgericht werken.

5.2 . Antwoord op hoofdvraag

De hoofdvraag luidt: Hoe monitort de docent de muzikale ontwikkeling van de leerlingen en hoe sluit hij/zij vervolgens hierbij aan bij het geven van feedback ten aanzien van muzikale prestaties in de context van een black gospel koor en een muziekles op een reguliere V.O. school?

In de hoofdvraag gaat het om het monitoren van de muzikale ontwikkeling en om het aansluiten op de muzikale ontwikkeling met feedback voor wat betreft de manier en inhoudelijke feedback.

Alle muziekdocenten beginnen hun feedbackacties met waarnemen op basis van hun ervaring. De muziekdocenten kijken en luisteren naar waar de leerling is in zijn of haar ontwikkeling op het moment dat de leerling het muziekstuk voorspeelt of voorzingt. Alle docenten monitoren de muzikale ontwikkeling volgens hun persoonlijke didactiek. Clifton werkt vanuit een coaching methode. Hij werkt met een ijkpunt, dat is de stand van zaken op dat moment en monitort het

proces van ontwikkeling door het te vergelijken of terug te grijpen naar dat ijkpunt. Hanna spreekt zich niet uit over de manier waarop ze monitort, maar uit het observeren van haar lessen kunnen we stellen dat ze op dezelfde manier werkt als Clifton. Kees geeft de leerling muzikale voorbeelden en monitort of ze die zelfstandig kunnen uitvoeren. Daniel observeert de ontwikkeling van het motorisch geheugen. Het monitoren wordt opgevolgd door het leerproces van het lied of het muziekstuk in stukjes op te delen, de scaffolding methode. We constateren dat alle docenten zich aanpassen aan het muzikale ontwikkelingsniveau van de leerling en vanuit dat punt inzetten op verdere ontwikkeling.

Alle docenten maken een onderscheid tussen korte en lange termijn doelen wat betreft de manier van feedback geven en de inhoud daarvan. Alle docenten hebben het doel de muzikale ontwikkeling te stimuleren en de zelfwerkzaamheid te vergroten. De ene docent geeft feedback door het voor te doen, de ander geeft een korte aanwijzing weer een ander gaat door met zijn feedback totdat er bewustwording is. We constateren dat alle docenten combinaties maken tussen verbale en non-verbale feedback. Alle docenten maken de verbale feedback visueel. Daniel, Kees en Hanna zeggen in de feedback wat de leerlingen moeten doen, laten het zien, doen het voor, doen het mee of maken de leerlingen bewust door functionele aanrakingen zoals vingers op de toetsen of handen in de zij in verband met de ademsteun. Clifton doet dit ook m.u.v. aanrakingen en doet slechts heel beperkt voor of mee. Zijn feedback is voornamelijk verbaal met handgebaren.

De inhoud is in bijna alle gevallen gericht op de muzikale uitvoering van het muziekstuk. Daarna op de geletterdheid, dit wordt vaak aangewezen door de docent bijv. noten of akkoorden. Feedback gericht op waarneming kwam slechts zelden voor en feedback gericht op productie zoals improviseren hebben wij niet geconstateerd.

De manier van aansluiting vinden bij de muzikale ontwikkeling van de leerling verschilt per docent. Verschillende factoren kunnen de aansluiting met feedback beïnvloeden, namelijk;

1. Begripsniveau van de leerling
2. Muzikale niveau van de leerling
3. Het muzikale doel van de leerling
4. Didactiek van de docent, bv. scaffolding (stap voor stap leren), holistisch (geheel aanleren)

Alle docenten kijken of de beoordeling formatief (procesgericht) of summatief (cijfer of niveau) moet zijn. Clifton monitort een voorzang moment om het muzikale niveau te bepalen. De

muzikale doelen van de student zijn bekend en na het monitoren kan hij ze bijstellen. Hij probeert vervolgens met verbale feedback constant aan te sluiten bij het begripsniveau van de leerlingen door ze stap voor stap bewust te maken van problemen en de vooruitgang, totdat docent en leerling elkaar begrijpen. Hij beoordeelt zijn leerlingen procesgericht.

Hanna geeft altijd feedback gericht op de stemtechniek. Ze sluit aan op hun ontwikkelingsniveau door voor te zingen en de leerlingen aan te raken zodat ze zich bewust worden van de mogelijkheden van hun stem.

Kees sluit bij het muzikale ontwikkelingsniveau aan met praktische feedback, waarbij er een koppeling wordt gemaakt tussen luisteren, het begrijpen en de handeling van de leerling.

Daniel sluit aan middels feedback bij de muzikale ontwikkeling van de leerling door de muzikale prestatie voor te doen.

De V.O. docenten beoordelen zowel formatief als summatief. Wij constateren dat een summatieve beoordeling noodzakelijk voor de V.O. docenten is omdat zij aan de kerndoelen van de school moeten voldoen, maar ook omdat leerlingen het belangrijk vinden om hun ontwikkeling in een cijfer uit te drukken. Het meest opvallende voorbeeld van feedback geven vonden wij bij Daniel. Daniel stelt dat een cijfer geven (summatief) ook werkt als een prikkel om de leerling te stimuleren tot een grotere prestatie. Daniel gebruikt vervolgens tijdens de summatieve beoordeling, formatieve feedback met het doel een grotere prestatie te bewerkstelligen zoals in Tabel 6 actie 4: *'Je moet ze proberen achterelkaar te spelen, 1.2.3.4 en dan 1,2,3,4, dat hoeft nog niet zo snel, maar probeer het zo snel mogelijk te spelen'*. We constateerden dat deze didactische aanpak werkt. De feedback had daadwerkelijk effect en de leerling behaalde na een aantal keren feedback te hebben gehad steeds een hoger cijfer, doordat er steeds een muzikaal meer ingewikkeld ritme werd gespeeld door de leerling.

5.3. conclusies

Conclusie 1: Muzikaal doel als context in relatie tot feedback.

We constateren dat feedback in muziekeducatie een context nodig heeft. We reflecteren op Hattie & Timperley (2007, p.82). Zij schrijven: 'Er moet een lerende context zijn waar feedback tot zijn recht komt' Wij constateren dat met context een muzikales bedoeld wordt waarin een muzikaal doel duidelijk is voor de muziekdocent en leerling. Het muzikale doel bereiken doet de docent met behulp van feedback. De feedback is een instrument om het doel te bereiken. We zien dat in de

praktijk terug bij alle participanten. De inhoud van de feedback bij Hanna en Clifton is gericht op de muzikale uitvoering van het muziekstuk en wordt gerelateerd aan lange termijn doelen. Daarentegen geven Kees en Daniel inhoudelijke feedback over de muzikale uitvoering die meer gericht is op korte termijn doelen zoals het direct kunnen spelen van een akkoord of noot'.

Conclusie 2: De complexiteit van feedback.

We constateren dat muziekdocenten zeer complexe handelingen verrichten tegelijkertijd. De complexiteit laat zich zien in voordoen, meedoen, verbaal, non-verbaal, het aanraken, inhoudelijke feedback over muzikale uitvoering, waarneming en geletterdheid.

Als we reflecteren op de probleemstelling zoals genoemd op pagina 9 van deze rapportage afkomstig van De Vugt (2010, p.42) dan kunnen wij beamen dat wij de complexiteit van '*reflection-in-action*' herkennen door onze bevindingen uit het onderzoek. We constateren dat in de door ons onderzochte muziekonderwijs leersituatie zeer veelvuldig met onuitgesproken kennis (tacit knowledge), voordoen, gebaren en mimiek wordt gewerkt. De V.O. muziekdocenten laten de complexiteit van feedback geven in z'n geheel zien. Op pagina 15 van deze rapportage in tabel 2 zien we als voorbeeld hoe de docent verbaal en non-verbale feedback combineert met de inhoud van muzikale geletterdheid en muzikale uitvoering. Het is een geïntegreerd proces van denken tijdens het doen. De muziekdocent improviseert in zijn handelingen en tegelijkertijd monitort hij, probeert uit en stuurt de leerling voortdurend bij.

Conclusie 3: feedback en de acties in relatie met de muzikale ontwikkeling.

In de schematische weergave van het feedbackactie proces in hoofdstuk 1.4 veronderstellen wij dat er een stijgende lijn is in de muzikale ontwikkeling om uiteindelijk een gewenst muzikaal doel te bereiken. We moeten stellen dat we met ons huidige onderzoek deze veronderstelling alleen kunnen bewijzen voor de korte termijn muzikale doelen van de leerling. In tabel 3 zien we een voorbeeld van een korte termijn doel; de muziekdocent motiveert de leerling om steeds moeilijkere akkoord op éénvolgingen te spelen met als doel een hoger muzikaal niveau en een hoger cijfer te behalen. We constateerden dat er sprake was van een hoger muzikaal niveau dan bij het begin van de muzikale actie van de leerling. De Vugt (2010, p.41) stelt dat er bij onderzoeken in de praktijk van het muziekonderwijs teveel wordt uitgegaan van lineaire concepten van leren en onderwijzen. Terwijl het niet gezegd is dat in de volgende les deze leerling terugvalt naar een lager muzikaal niveau. Wij kunnen met ons onderzoek dus niet stellen dat een stijgende lineaire lijn reëel is voor lange termijn doelen.

Tevens hebben we nadrukkelijk gekeken naar welke samenhang er is tussen feedback en de didactiek van de docent.

Conclusie 4: We constateren dat geen enkele docent zuiver holistisch of zuiver via de scaffolding didactiek werkt tijdens zijn les. We zijn van een veronderstelling uitgegaan dat er een samenhang is tussen feedback en de didactiek van de docent. Uit onze observaties van de docenten blijkt dat er een samenhang is. Bij scaffolding werd de feedback stap voor stap en krachtig gegeven door middel van korte aanwijzingen als het gaat om korte termijn doelen. We gingen ervan uit dat de blackgospeldocent vooral holistisch zou werken, maar dat is niet het geval. Wel leert de leerling het hele lied als geheel, maar daarna gaat de docent over op de scaffolding methode en wordt het lied in bouwsteentjes verdeeld of in deeltjes gehakt. De feedback van de docent sluit hier vervolgens zo goed mogelijk op aan. We hebben geobserveerd dat de uitvoering van de manier van feedback geven en de inhoud in combinatie met de manier van lesgeven een complex geheel is zoals we zien in *'reflection-in-action'*. Vooral in het V.O. combineert de muziekdocent allerlei manieren van feedback en houdt rekening met allerlei factoren die zijn feedback kunnen beïnvloeden. We vergelijken de V.O. docent dan ook met een choreograaf die de muzikale ontwikkeling van de leerling regisseert zodat het toonbaar is en gepresenteerd kan worden. Of de muzikale ontwikkeling op lange termijn, de lange termijn doelen aantoonbaar gehaald kunnen worden hebben we niet kunnen observeren en beoordelen.

5.4. Reflectie op de resultaten

De resultaten zoals die zijn geconstateerd zijn afhankelijk van de vooropgezette keuzes die we gemaakt hebben om ons onderzoek te kunnen verrichten. We reflecteren op de keuze van de muziekonderwijs leersituaties, participanten, data verzameling en data analyse.

5.4.1. Reflectie op resultaten voor wat betreft de muziekonderwijs leersituaties

We hebben gekozen voor twee verschillende muziekonderwijs leersituaties. Een voordeel hiervan is dat er ten aanzien van het muziekonderwijs een meer breed overzicht ontstaat omtrent het monitoren en het feedback geven. We hebben in het algemeen geen opmerkelijke verschillen kunnen constateren voor wat betreft het feedback geven en de toegepaste didactiek. Dat feit is juist opvallend omdat het gaat om twee totaal verschillende doelgroepen. De aanpak van de onderzochte docenten is echter in de basis hetzelfde. Wel zijn er per onderwijs leersituatie enkele verschillen zoals bijvoorbeeld bij het Black Gospel koor is er meer verbale feedback geconstateerd. Als we gekozen hadden voor één onderwijsleersituatie dan kan er meer voor wat betreft de onderwerpen in de diepte worden ingezoomd en bijvoorbeeld binnen de onderwijs leersituatie een werkwijze van docent onderbouw en werkwijze van docent bovenbouw van het V.O. vergeleken worden.

5.4.2. Reflectie op resultaten voor wat betreft de participanten

We hebben gekozen voor vier participanten. De participanten zijn zorgvuldig geselecteerd op hun ervaring en achtergrond. Alle docenten hebben ruime ervaring in het muziekonderwijs. Twee docenten uit de verschillende onderwijsleersituaties hebben een muziek vakopleiding en de andere twee muziekdocenten komen uit de muziekpraktijk. We hebben ons niet gefocust op de onderlinge verschillen qua vooropleiding van de docenten. We wilden wel qua muziekdocenten en hun mate van ervaring en geschooldheid het onderzoek zo gelijk mogelijk over de onderwijsleer situaties gelijkverdelen. In een eventueel vervolg onderzoek is er of wel een focus mogelijk daaromtrent of meer participanten zoeken met gelijke vooropleiding of wel vak geschoold of wel muziekonderwijs docenten afkomstig uit de muziekpraktijk. Vier participanten is qua hoeveelheid niet veel maar tegelijkertijd zijn ze wel representatief voor de twee muziekonderwijs leersituaties. Uiteraard kunnen we niet generaliseren voor wat betreft alle muzikeducatie situaties.

5.4.3. Reflectie op resultaten voor wat betreft de data verzameling

We hebben gekozen voor twee instrumenten om data te verzamelen te weten: interviews en observaties in de vorm van video analyse. We hebben ook bij enkele docenten nog een proefobservatie gedaan om ons een beeld te vormen van de didactiek en feedback. We vinden het een absolute meerwaarde van het onderzoek om het onderwerp van feedback en didactiek van meer kanten te bekijken. In de observatie wordt duidelijk wat iemand in de praktijk doet. Het interview geeft duidelijkheid over de visie van handelingen van de docent. We hebben het interview met de docenten nodig gehad om de video analyses vanuit de lesobservatie goed te kunnen doorgronden. We vinden dat we de onderzoeksvragen over het algemeen te breed en te gecompliceerd hebben gesteld waardoor er soms om de vraag werd heen gepraat. We hadden in dergelijke gevallen om meer verduidelijk kunnen vragen. We vinden dat de combinatie observatie en interview goed heeft gewerkt, want het is in ons geval een vergelijkingsmiddel om in te zetten om te constateren of de muziekdocent inhoudelijk doet wat hij zegt of andersom zegt wat hij doet. Deze triangulatie geeft daarom ons inziens een helder beeld van de empirie van de muziekpraktijk van de twee gekozen muziekonderwijs leersituaties.

5.4.4. Reflectie op de resultaten voor wat betreft data analyse

We hebben ervoor gekozen om de observaties en interviews als instrument eerst apart te analyseren. De analyses gaan over feedback, didactiek, muzikale ontwikkeling en doelen. Vervolgens vergelijken we de uitkomsten van beide instrumenten met elkaar. In dit onderzoek is de complicerende factor dat er veel samenhangende onderwerpen zoals didactiek aan de orde komen naast feedback als hoofdthema. We hebben getracht zoveel mogelijk feedback als de rode draad te behouden zodat de bevindingen steeds aan het hoofdthema gerelateerd zijn.

5.4.5. Validiteit en betrouwbaarheid van de resultaten in relatie tot de onderzoeksvraag.

Wij hebben de keuzes van de onderzoeksopzet in de voorgaande gedeelten verantwoord, d.w.z. de verantwoording van de keuze m.b.t. de onderzochte muziekonderwijs leersituaties, de participanten, de methode van dataverzameling, registratie van data en de analyse methode. We reflecteren op de resultaten in relatie tot de hoofdvraag: *'Hoe monitort de docent de muzikale ontwikkeling van de leerlingen en hoe sluit hij/zij vervolgens hierbij aan bij het geven van feedback ten aanzien van muzikale prestaties in de context van een black gospel koor en een muziekles op een reguliere V.O. school'?*

We vinden dat de onderzoeksbevindingen in relatie tot de hoofdvraag valide zijn omdat de resultaten een goede weergave vormen van datgene wat zich feitelijk in de praktijk afspeelt. De video analyses zijn daarvan een krachtig bewijs. We hebben in representatieve muziekonderwijssituaties met representatieve muziekdocenten het onderzoek gerealiseerd. Het monitoren van de muzikale ontwikkeling en het feedback geven hebben we d.m.v. de video helder en duidelijk in beeld kunnen brengen.

We vinden tevens dat de onderzoeksbevindingen in relatie tot de hoofdvraag betrouwbaar zijn omdat:

1. Alle docenten hebben dezelfde interview vragen gekregen.
2. We hebben de interviews op dezelfde manier geanalyseerd bottom up via een labelstructuur van: label naar kernlabels naar de vier hoofdthema's (zie 3.5. analyses van interviews).
3. De video fragmenten zijn van alle docenten op dezelfde manier verkregen te weten uit twee verschillende lessituaties.
4. De video analyse bevat van elke docent 10 minuten materiaal waarvan elk 5 minuten uit één les.
5. De video's zijn van alle docenten op dezelfde manier geanalyseerd.
6. De participanten zijn qua vakopleiding gelijk geschoold en gelijk verdeeld over de twee verschillende muziekonderwijs leersituaties.

In de inhoudelijk verwerking van de interviews en vervolgens in de rapportage zit een mate van intersubjectiviteit. Dat is onvermijdbaar omdat de interviews verwerkt moeten worden door ons als onderzoekers. Wij vinden dat we de intersubjectiviteitsfactor tot het minimum hebben weten te reduceren zodat de resultaten daarmee zo min mogelijk afhankelijk zijn van ons als onderzoekers. De zes voorgaande punten vormen hiervoor het bewijs.

5.5. Discussie

Een discussiepunt is: Werken vanuit een feedback methode?

Docenten en leerlingen hanteren feedback als iets vanzelfsprekends in het muziekonderwijs. We constateerden dat docenten feedback gaven vanuit hun waarneming en ervaring om vervolgens feedbackacties in te zetten. We zagen in de didactiek één docent met een top down benadering: de docent bepaalt en de leerling past zich aan. Daarnaast zagen we drie docenten met een bottom up benadering: de docent past zich aan de leerling en de leerling staat centraal. Het feedback geven van alle docenten was niet gebaseerd op een methode die gekoppeld is aan didactiek. De bewustwording hoe een docent feedback geeft en de inhoud daarvan zou onder muziekdocenten meer aandacht verdienen. We denken dat als er een feedback methode gehanteerd wordt de docent hierop meer bewust kan terug-reflecteren en verbeteringen kan aanbrengen wat kan leiden tot betere muzikale prestaties van de leerlingen.

5.6. Aanbevelingen voor muziekeducatie

1. Het zou wenselijk zijn om opdrachten met veelzijdige muzikale inhoud in het muziekonderwijs toe te passen zoals gericht op waarneming (horen/luisteren) en muzikale productie (improviseren/componeren). De feedback kan vervolgens daarop worden afgestemd.
2. Het zou wenselijk zijn als er aandacht is onder muziekdocenten en vakopleidingen voor de kracht van feedback in het leerproces, de complexiteit van feedback en hoe het werkt als beoordelingsinstrument.
3. Het zou wenselijk zijn om de didactische aanpak van formatieve feedback tijdens een summatieve beoordeling meer toe te passen in het muziekonderwijs zoals we gezien hebben in de lessituatie van Daniel.

5.7. Aanbevelingen voor een vervolgonderzoek.

1. Het zou wenselijk zijn om het aantal respondenten uit te breiden om het onderzoek objectiever te maken.
2. Het zou wenselijk zijn om gebruik te maken van de stimulated recall methode om inzicht te krijgen in interactieve cognitieve processen(gedachten, handelen en denkprocessen) die routinematig plaatsvinden tijdens de muziekles voor wat betreft het pedagogisch-didactisch handelen (gedrag) van de docent. In het feedback proces vinden verschillende interactiemomenten plaats waaronder split-second thoughts die met de stimulated recall methode kunnen worden verhelderd. Met de stimulated recall methode kan de tacit knowledge (onbewuste kennis) van de docent worden bloot gelegd.

3. Het zou wenselijk zijn om de didactiek van Hanna en Kees nader te onderzoeken hoe het feedback proces voor hun leerlingen werkt, m.a.w. ondersteunt hun feedback interventie inhoud van het leren.
4. Het zou wenselijk zijn om de eindresultaten van de muzikale prestaties te observeren. De muzikale ontwikkeling zoals beschreven in de schematische weergave (als een stijgende lijn) kan op die manier beter worden gemeten.
5. Het zou wenselijk zijn om de leerlingen te kunnen volgen die feedback ontvangen. Er zou dan meer gekeken kunnen worden naar de effectiviteit van feedback. Wat doet het met de muzikale ontwikkeling op lange termijn?
6. Het zou wenselijk zijn om om meer verschillende muziek pedagogische werkwijzen in de relatie didactiek en feedback, in de empirie te onderzoeken bijvoorbeeld van muziekpedagogen als Jacques Dalcroze en Edwin Gordon.

6. Literatuur

- Baarda, D.B., Goede, De, M.P.M., & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Tweede, geheel herziene druk. Noordhoff uitgevers, Groningen/Houten.
- Baets, De, T. (2011). *On the spot music teaching: analyse van muzikale gedragspatronen van de muzikleraar in 'onmiddellijke onderwijssituaties'*, Conferentiepaper Cultuurnetwerk, Utrecht.
- Beeker, A., Canton, & J. Trimbos, B. (2008). Scaffolding, technieken om MVT leerlingen hoger te laten reiken, *SLO*, Enschede.
- Dons, K., Mak, P., Stolte, T., Buma, W., & Bisschop Boele, E. (2012). *Instrumentale lessen met oudere leerlingen*, Lectoraat lifelong learning in music., Zalsmann, Groningen.
- Green, L. (2008). *Music, Informal Learning and the School: A New Classroom Pedagogy*. Aldershot: Ashgate Press.
- Haanstra, F. (2013). *Powerpoint Beoordeling*, Master Kunsteducatie, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, Amsterdam.
- Hargreaves, D.J. (1995). *De muzikale ontwikkeling van kinderen*. In: Evers, F., Jansma, M., Mak, P., & Vries, P.de (Red), *Muziekpsychologie. Muzikale ontwikkeling*.
- Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback, *Review of Educational Research*, March 2007, Vol. 77, No. 1, 81-112.
- Klinger, R., Campbell, P., & Goolsby, T. (1998). Approaches to children's song acquisition: Immersion and phrase by phrase. *Journal of Research in Music Education*, 46, (1), 24-34.
- Shute, V. J. (2008). Focus on formative feedback. *Review of Educational Research*, 78(1), 153-189.
- Voerman, L., Meijer, P. C., Korthagen, F. A.J., Simons, R.J. (2012). *Teaching and Teacher Education* vol. 28 issue 8. 1107-1115.
- Vugt, de, A. (2010). *Muziekpedagogisch onderzoek in het muziekvakonderwijs*, Alle registers open: nieuwe ontwikkelingen in muziekeducatie, *Cultuur+Educatie* 28, 34-52, Cultuurnetwerk, Utrecht.

7. Bijlagen

Bijlage 1 – Alle videofragmenten

Muziekdocent: Kees

Totaal video fragmenten geanalyseerd 10 minuten 34 seconden

Fragment nr1: 0.57-1.18, totaal 23 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op basgitaar door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
0.57	1	E E E A A A (Zegt de letters van het blues schema)	Wijst tegelijkertijd de letters op het papier aan	1	Muzikale geletterdheid
				1 Het is een beetje moeilijk voor mij want dat is links.	
1.08	2	Dat is een g	Wijst aan op de basgitaar en op het noten blad	1	Muzikale uitvoering
1.18			Loopt weg		

Fragment nr 2: 1.28 – 1.38, totaal 10sec.

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op gitaar door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
1.28	1	Kijk naar mijn linkerhand	Speelt voor op de gitaar	1	Muzikale uitvoering
1.36	2	Je speelt A7		1	Muzikale uitvoering
1.38			Loopt weg		

Fragment nr 3: 2.06 - 3.40, totaal 1 minuut 34 seconden

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op keyboard door twee leerlingen

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
2.06	1	1,2,3	Speelt voor	1	Muzikale productie
2.11	2		Pakt notenblad		
2.18	3	Ja daar gaat ie. 1.2.3. A7, speel mee nog een keer	Speelt voor	Leerlingen spelen mee	Muzikale productie

2.35	4	A7, d fi s nog een keer , goed zo, staat hier	Wijst de noten aan op notenblad en speelt mee.	Leerlingen spelen mee	Muzikale geletterdheid
2.50	5	Gaan we naar e, wat is E?	Speelt voor	Leerlingen spelen mee	Muzikale uitvoering
3.05	6	D	Speelt voor	Leerlingen spelen mee	Muzikale uitvoering
3.15	7	Klasse, ik ben trots op je, wat doe je dat snel en goed			
3.21	8	Je kunt het ook veranderen, kijk (speelt een ritmisch moeilijker patroon)	Speelt voor	Leerlingen, luisteren en kijken	Muzikale uitvoering
3.28	9	Dus ipv 1.2.3.4. doe ik lang kort lang kort lang kort lang.	Speelt voor, en wijst op het notenblad.	Leerlingen, luisteren en kijken	Muzikale uitvoering
3.35	10	Je vat hem he? Jij ook ? goed kijken naar haar	Wijst naar leerling		Muzikale uitvoering
3.40	11		Loopt weg		

Fragment nr 4: 3.44 – 4.20, totaal 36 seconden

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op gitaar door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
3.44	1	1,2,3,4, AA DD AA EE	Speelt voor	1, Luistert, kijkt	Muzikale uitvoering
4.18	2	Boem boem boem, 12. Maten en weer opnieuw			Muzikale uitvoering
4.20	3		Loopt weg		

Fragment nr 5: 7.29 – 9.00, totaal 1 minuut 31 sec.

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen van muziekstuk door 4 leerlingen,
basgitaar, gitaar en 2 keyboardisten

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
7.29	1	Daar gaat ie, 1234,		4	1
7.35	2	Dit is de c, kijk derde vakje	Wijst aan op gitaar en notenblad		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
7.40	3	Daar gaat ie 1.2.3.4, CCCC, FFF, CCC GGG, CCC. Kees zegt wat hij doet.	Speelt voor, speelt mee	Leerlingen spelen mee	Muzikale uitvoering
8.05	4	Goed zo, nu nog een paar keer en dan gaan jullie straks een		Leerlingen luisteren	1

		melodietje maken			
8.07	5	Bijv. Cccc, gggg. Zingt melodietje	Speelt voor	Leerlingen luisteren	Muzikale uitvoering
8.27	6		Doet voor hoe leerling gitaar moet vasthouden		Muzikale uitvoering
9.00	7		Loopt weg		

Fragment nr 6: 10.15- 12.05, totaal 1 minuut 50 seconden

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op muziekstuk door 4 keyboardisten

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
10.15	1	Zingt La la la, en super langzaam, 1,2,3,4. G A B C etc. zegt de letters.	Klapt mee	4	Muzikale uitvoering
10.52	2	De eerste maat	Wijst 1 als gebaar		Muzikale uitvoering
11.00	3	Daar gaat ie, 1,2,3,4 zingt de letters mee	Klapt mee		Muzikale uitvoering
11.09	4	Stop nog een keer, 1,2,3,4 ,	Speelt mee op keyboard		Muzikale uitvoering
11.17	5		Wijst noten aan op het notenblad		Muzikale geletterdheid
11.28	6	C, G, nee alle noten	Maakt gebaar van hoog/laag		Muzikale geletterdheid
11.44	7	En daar gaat ie 1,2,3,4, roept de tonen, schrijf ze er dan onder	Speelt mee		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
12.05	8		Loopt weg		

Fragment nr 7: 16.00 – 17.10, totaal 1 minuut 10 seconden

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op keyboard door twee leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
16.00	1		Speelt melodie voor op keyboard	2	Muzikale uitvoering
16.15	2			Hebben we het goed opgeschreven?	
16.17	3	Ja,, is helemaal goed., hij gaat hier verder, de bovenste partij gaat hier verder, andere partij is de bas, drie	Wijst het aan op notenblad	Maar dit is toch hetzelfde?	Muzikale geletterdheid

		verschillende partijen			
16.37	4	De akkoorden staan hier, c,c gg	Wijst op het notenblad.	1	Muzikale geletterdheid
16.40	5	Akkoorden, A A	Speelt de akkoorden voor op het keyboard en wijst aan	1 wat doet deze?	Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
17.05	6	Snap je het, Ja?			
17.10	7		Loopt weg		

Fragment nr 8: 18.25 – 18.35, totaal 10 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op keyboard door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
18.25	1	Hier zijn we.	Speelt melodie voor op keyboard, wijst aan op notenblad	1	Muzikale geletterdheid
18.35	2		Loopt weg		

Fragment nr 9: 18.40 – 19.25, totaal 45 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op keyboard door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
18.40	1	Je bent wat verder dus je kan deze regel spelen		1	Muzikale uitvoering
18.42	2	Die staan er boven	Speelt melodie voor op keyboard, wijst aan op notenblad	Ik ken de noten niet	Muzikale geletterdheid
19.10	3		Zet de hand/vingers op de juiste toetsen		Muzikale uitvoering
19.20	4	D A fis			Muzikale uitvoering
19.25	5		Loopt weg		

Fragment nr 10: 19.38 – 20.00, totaal 12 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op gitaar door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
19.38	1			1 dit is toch de A7	
19.40	2		Doet de akkoord greep		Muzikale

			voor en speelt		uitvoering
19.50	3	Je kan het zien ook.	Zet de vingers in het vakje		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
20.00	4		Loopt weg		

Fragment nr 11: 20.10 – 20.51, totaal 41 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op keyboard door 2 leerlingen

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
20.10	1	A a a d d d	Speelt voor en wijst aan	1	Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
20.15	2	A A A7 D D D	Maakt gebaren van het ritme en speelt voor	1	Muzikale uitvoering
20.18	3	D D D en weer opnieuw, jij	Speelt voor en wijst aan	1	Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
20.51	4		Loopt weg		

Fragment nr 12: 22.33 – 23.17 , totaal 44.sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op keyboard door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
22.33	1		Zet de vingers op de toetsen	1	Muzikale uitvoering
22.45	2	Wijsvinger	Speelt het voor		Muzikale uitvoering
22.55	3		knikt		Muzikale uitvoering
22.58	4	Ja ja ja je zit verkeerd			Muzikale uitvoering
23.03	5	Dus niet zo	Speelt het voor		Muzikale uitvoering
23.17	6		Loopt weg		

Fragment nr 13: 23.18 – 24.06, totaal 48 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van spelen op gitaar door leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
23.18	1	Tatarada, 1,2,3,4	Speelt voor	1	Muzikale

					uitvoering
23.45	2	Het schema staat hier	Wijst aan op het noten blad, doet een gitaar rechterhand gebaar mee		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
24.06	3		Loopt weg		

Muziekdocent: Daniel

Totaal 10.08 min geanalyseerd.

Fragment nr 1: 11.15 - 12.45, totaal 1 minuut 30 seconden

Situatie: Docent geeft feedback n.a.v. spelen van drumritme van 1 leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
11.15	1	Deze 2 samen doen, dus samen, je krijgt dit dus. Het einde van dit he. Zie je?	Doet voor	1 achter drumstel	Muzikale uitvoering
11.30	2	Jij slaat een beetje zo, niet in je hand kijken maar op je hand kijken.	Doet voor, laat het zien		Muzikale uitvoering
11.45	3	Is goed! En nu deze, 1,2,3,4, kan je die ietsje beter indrukken 1,2,3,4, 1,2,3,4 zie je dat ik het 2x doe?	Doet het voor		Muzikale uitvoering
12.15	4	Ja, je zit bijna goed	Knikt		Muzikale uitvoering
12.20	5	En verder	Maakt een doorgaan gebaar		Muzikale uitvoering
12.22	6	Doe het eens aan elkaar, dat je het aan elkaar vastplakt	Speelt het voor		Muzikale uitvoering
Tot 12.45				speelt	
12.45			Focus ligt bij andere leerling		

Fragment nr 2: 17.00 – 18.20, totaal 1 minuut 20 seconden

Situatie: Docent geeft feedback n.a.v. spelen van drumritme van 1 leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
17.00	1	Hier zit geen snaren. Die zit daar. Kijk je hoeft niet per se zo te doen, je mag ook zo doen.	Wijst aan	1 achter drumstel	Muzikale uitvoering
17.15	2	Ja gaat goed			Muzikale uitvoering

17.20	3	Nu zit ie mooi gelijk	Gebaren met de stokken		Muzikale uitvoering
17.23	4	Goed! Volgende stap, ik doe er 2 tegelijk, dus boem, boem tak tsss, boem boem tak tss,	Doet het voor		Muzikale uitvoering
17.43	5	Toe maar, Dus het is nu, samen samen samen alleen	Doet het voor		Muzikale uitvoering
17.50	6	Ja, aan elkaar he.	Maakt gebaar met de stokken.		Muzikale uitvoering
17.58	7	Ja, bijna, hij begint te komen he. Nog een paar keer	Maakt doorgaand gebaar met stokken		Muzikale uitvoering
18.20	8	Nice.			Muzikale uitvoering

Fragment nr 3: 20.33 – 20.43, totaal 10 sec

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van keyboard spelen. 1 leerling dient als peer voor de andere drie leerlingen.

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
20.33	1	Zorg dat jullie het allemaal kennen	Maakt gebaar met stokken, wijst iedereen aan	4 bij keyboard	Muzikale uitvoering
20.43	2	Kijk ook naar het bord, wat je moet spelen, jij weet het maar je moet het ook mensen uitleggen			Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid

Fragment nr 4: 21.30 – 22.30, totaal 1 minuut

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van gitaar spelen van een leerlingen

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
21.30	1		Legt de gitaarakkoorden kaarten goed	1 gitaar	Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
21.33	2	Dit is skyfall, dus deze doe je 2 tellen, 12 12. 1234	Wijst aan op de akkoordenkaart		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
22.03	3	Nee, 2 tellen	Wijst aan op de akkoordenkaart		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
22.13	4	Het is 4 tellen, dus dit is 2 en	Wijst aan op de		Muzikale

		nog eens 2 tellen	akkoordenkaart		uitvoering en Muzikale geletterdheid
22.20	5	Vasthouden met 1 snaar naar beneden	Doet vinger in het goede hokje		Muzikale uitvoering
22.27	6	Probeer dit goed te hebben,	Doet vinger in het goede hokje,		Muzikale uitvoering
22.30	7	oefen dit ff een paar keer, dit is 2 tellen, dit is 2 tellen en dit is 4 tellen	wijst aan op de akkoorden kaart		Muzikale uitvoering

Fragment nr 5: 23.06 – 23.49, totaal 43 seconden

Situatie: de docent geeft feedback naar aanleiding van keyboard spelen van 4 leerlingen. Dezelfde leerlingen als in fragment 3.

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
23.05	1	Je speelt met de linkerhand en met de rechterhand		1 bij keyboard	Muzikale uitvoering
23.11	2	Waar zit het, hier en dan doe je met de RH de rest, dus die B en die E	Doet voor op het keyboard		Muzikale uitvoering
23.25	3	Kijk dan, die e die bij 3 en 4 staat is hoog he dat is die	Wijst op het bord en speelt voor op het keyboard		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
23.42	4	E	Speelt voor		Muzikale uitvoering
23.46	5	Ja, ietsjes sneller, tatatatata	Maakt gebaren in het ritme met de stokjes		Muzikale uitvoering
23.49	6	Nou, doe je precies hetzelfde wat je hebt, maar dat doe je dan 1 toets naar links en deze hand gaat ook nog naar links.	Maakt gebaren		Muzikale uitvoering

Fragment nr 6: 8.44 – 9.04, totaal 20 seconden

Situatie: de docent geeft feedback naar aanleiding van keyboard spelen van een leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
8.44	1	Het begint op een lage en dan krijg je deze b en dan krijg je de hoge e,	Speelt voor	1 keyboard	Muzikale uitvoering
9.00	2	Het liefst zo, duim duim ringvinger of misschien wel zelfs zo.	Speelt voor		Muzikale uitvoering

9.04			Loopt weg		
------	--	--	-----------	--	--

Fragment nr 7: 10.20 -11.00, totaal 40 seconden

Situatie: De docent geeft feedback naar aanleiding van keyboard spelen van een leerling.

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
10.20	1	De lage e, goed zo en dan		1 keyboard	Muzikale uitvoering
10.22	2	Waarom pak je dan helemaal die e	Wijst op het bord aan		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
10.28	3	Ja dat is het			Muzikale uitvoering
10.30	4	Dat staat precies ernaast, kijk hier heb je e en wat moet je dan bij die 2de spelen. D. dus eerst dit en dan doe je precies hetzelfde maar dan hier en aanelkaar he dus 123,456 123,456	Speelt voor op keyboard		Muzikale uitvoering
11.00	5	Goed zo.	Loopt weg		

Fragment nr 8: 11.30 -13.25, totaal 1 minuut 55 seconden

De docent geeft feedback naar aanleiding van gitaar spelen van een leerling

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
11.30	1	Je had het goed net. Oh, maar je pakte deze net, kan je die al pakken , kijk die doe je goed maar dan onder elkaar. Nee onder elkaar zie je dat, dat is mooi	Zet vingers in het juiste vakje wijst aan op het akkoordenblad	1 gitaar	Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
11.53	2	En als je die wil pakken, kijk hier heb je 1 snaar over, dat is deze , wat gebeurt er nu met die, hoeveel snaren heb je hier over, ja precies dus moet je naar, doe eens. Kijk dat zijn deze vingers die heb je goed, maar er staat nog ergens een vinger. Staat die vinger op een dikke of een dunne snaar, Ja, in welk vakje, ja, je snapt het wel. Dat snap je ook, maar jij hebt je vinger nu op een dikke snaar. Dit zijn de dikke snaren,	Wijst aan op het akkoordenblad, zet de vinger in het goede vakje		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid

		dit zijn de dunne snaren.			
12.40	3	Ja, dat is 'm			Muzikale uitvoering
12.50	4	Kijk eens, een kruisje, dan mag je hem niet aanslaan, maar vanaf hier.	Wijst aan op de gitaar.		Muzikale uitvoering
13.10	5	OK, dat gaat lukken, alleen je moet ze aan elkaar vast gaan spelen. Em am dat gaat steeds sneller	Met gebaren de gitaar-slagen nadoen		Muzikale uitvoering
13.20	6	Als je deze 2 ook kunt spelen , dan ga je gewoon verder met de c en de d	Wijst op de gitaar kaarten		Muzikale uitvoering
13.25	7		Loopt weg		

Fragment nr 9: 0.28 – 2.58, totaal 2 minuten en 30 seconden

De docent geeft feedback naar aanleiding van gitaar spelen van een leerling. Dezelfde leerling als in fragment 8

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
0.28	1	Mag ik ze even zo neerleggen, dan kun je ze zo achter elkaar spelen	Legt de akkoorden-kaarten goed	1 gitaar	Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
0,40	2	Ja, die hoor je niet echt heel goed, wel blijven drukken. En het liefst met 2 en 3 want dank dan kan je ze goed achterelkaar spelen.	Wijst op de gitaar aan en wijst op de akkoordkaarten aan en wijst op zijn pols		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
1.00	3	Ja, volgende	Knikt instemmend		Muzikale uitvoering
1.08	4	Je moet ze proberen achterelkaar te spelen, 1.2.3.4 en dan 1,2,3,4, dat hoeft nog niet zo snel, maar probeer het zo snel mogelijk te spelen	Speelt voor en wijst aan op de akkoordkaarten		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
1.30	5	Doe maar ff, wees maar niet bang, pak ff je 2e en 3e vinger dat zijn deze, 1,2,3,4,	Wijst vingers aan en wijst op de kaarten		Muzikale uitvoering en Muzikale geletterdheid
2.04	6	Kijk nu, gaat alleen je ringvinger verschuiven nee, alleen je ringvinger, die staat eerst hieronder en dan gaat ie weer omhoog. De rest blijft staan, pak eens A mineur. Iets naar beneden, nee alle 2 naar beneden. Kijk als je nu alleen een c moet pakken dan moet alleen deze vinger	Doet het voor wijst op de gitaar en de kaarten en zet de vingers in het goede vakje		Muzikale uitvoering

		hier naar toe, zie je wat hier staat. Dus deze ietsje langzamer en ga gewoon door, gewoon door gaan, ook al staat dit nog niet goed, gewoon doorgaan en op een gegeven moment staat ie goed.			
2.58	7		Loopt weg		

Muziekdocent: Clifton

Fragment nr 1: 8.57- 14.02, totaal 5 minuten 5 seconden

Het koor TNCV zingt "We have come to worship the Lord"

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
08.57	1	Dat is, dat is. Die kleine verandering maakt het al interessant. Dat heb je niet door wat je zelf zingt maar als ik als buitenstaander luister is het al veel leuker dan die eerste "Lord". Ok ga door. We beginnen weer opnieuw ja.	Luistert naar zang. Maakt een hand-gebaar tijdens voorzingen.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming en Muzikale uitvoering
09:25	2		Luistert naar zang en maakt dirigerende gebaren. Laat zijn duim zien wanneer het goed gaat.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
9:37	3	Ok daarzo zijn de riedeltjes niet gelijk. Daar moeten we op oefenen. Schrijf het op. Die riedeltjes moeten echt perfect zijn. Het moet voor iedereen gelijk zijn. Ok.	Luistert. Geeft een stopteken aan met z'n handen.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
09.53	4	De eerstvolgende oefening die jullie hebben is dit soort dingen aanpakken. Misschien moet iemand echt deze puntjes opschrijven zodat jullie de volgende oefendag weten waar jullie aan moeten werken. Want ik ga nou niet echt niet echt met alles nu...Dus dan..		6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Feedback over bewustwording, niet muzikaal inhoudelijk
10:07	5	Ik neem aan jullie zijn professioneel genoeg dat jullie het zelf kunnen doen. Aanpakken.		6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina	Feedback over bewustwording, niet muzikaal inhoudelijk

				Phaedra	
10:20	6	Ja maar zoiets van. "Lord" of "Lord"	Voorzang: (2x "Lord" op verschillende toonhoogtes " Z'n hand gaat met de toon omhoog.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
10:26	7	Ik weet niet maar verzin iets wat jullie allemaal precies gelijk doen. Dat is het belangrijkste.	Geeft met z'n hand de gehele groep aan.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
10:33	8	Dus dat is het riedeltje van "Lord" bij de tweede zin.		6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
10:47	9	En uhm, de eerste " Lord" is aanzwellend een crescendo en aan het eind de laatste tel vibreren. En hoe jullie het eindigen dat is wonderbaarlijk. Dat is jullie eigen kracht. Dat doen jullie allemaal precies gelijk wanneer jullie het eindigen. Het slot. Het is gewoon perfect. Dat moet je in ieder geval bewust erin houden. Het klinkt perfect.	Met z'n duim en z'n wijsvinger geeft ie het slot aan.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
11:15	10	Ok. Die riedeltjes. Dat moet echt gestandaardiseerd worden. Ook als iemand anders bij de groep komt. Zo moet je het zingen. Klank. Hoor. 'Play'. Heb je het gehoord. Ga oefenen thuis. Hier heb je de mp3. Ga oefenen. Weet je wel: standaardiseren. Ok.	Luistert. Met een handgebaar met z'n rechterhand, bekrachtigt hij het woord 'klank'.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
11:38	11	Dan. Uhm. We zijn bij die eerste crescendo omhoog gegaan. Mooi gemaakt. Mijn bedoeling was eigenlijk om die eerste zin alleen interessanter te maken. Dat is gelukt. Maar jullie gaan vanaf de tweede zin op diezelfde hoge volume gaan jullie door. En dan denk ik van "Hey is dat ook onze bedoeling van die hele intro, unisono...willen we dan naar sterk	Z'n hand gaat omhoog om de term crescendo weer te geven.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering

		blijven gaan of willen we teruggaan naar subtiel" Daar moeten jullie over nadenken.			
12.04	12	Ik vind hem zelf mooier als ie terug gaat naar subtiel want dan geeft het de crescendo z'n unieke kracht. "We gaan door" Dan is die crescendo opeens niet meer zo opvallend. Ja.	Geeft met handgebaar aan "we gaan door" Hiermee geeft hij de hoogte stijging van de crescendo aan.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
12:22	13	Ok probeer het nog een keer. " We"	Geeft de toon aan door voor te zingen.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
12:35	14		Luistert naar zang. Monitoren van muzikale ontw.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	
12.45	15	Heel mooi. Riedel was goed Die "ship" was fout. Dus "Lord, we have come to worship" Dat. Bij sommige hoor ik "Ship de Lord" en bij andere "Ship de lord". Yes.	Geeft stopteken aan wanneer hij het koor onderbreekt. Zingt voor. En geeft de verschillend in toonhoogte van het word 'worship aan' door zijn hand hoger te heffen.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale uitvoering
13.00-14:02	16	Crescendo. Dat heb ik wel net aangegeven. Oh die tweede bedoel je...de eerste..."Lord" Nou, ik vond het juist mooi. Jullie maken het allemaal klein af. Dat doen jullie automatisch. Dus het gaat "Lord" Ik geef een voorbeeld " Lord". Dat kleine fragment. "Lord" Dat is bij iedereen	Luistert naar de vraagstelling van Josepha. Zingt de toonhoogte van "Lord" voor. Met zijn vingers	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming

		gelijk. Ik durf daar niets aan te doen. In plaats van wat jij doet Josepha "Lord". Weet je wel hoe je het nu doen is eigenlijk al prachtig mooi.	van zijn rechterhand geeft hij de subtiële afronding van het woord "Lord" met aan. Wijst naar Josepha wanneer hij haar aanduid.		
--	--	--	---	--	--

Fragment 2: 5.10-10.27, totaal 5 minuten 17 seconden

Koor TNCV zingt "Hallelujah"

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
05:10	1		Luistert naar zang. Applaudisseert en observeert reactie van koorleden.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
05:45	2	Dus. Wat kunnen we zeggen bij dit nummer hoe het aangepakt moet worden. Voordat jullie het nummer gaan zingen überhaupt moeten jullie voor jezelf een paar dingen concluderen. Een sopraan ten opzichte van drie alten en een of twee tenoren daar. Dat kan niet.	Slaat op een tablet om de stilte aan te geven. Geeft commentaar op de zang. Wijst de leden aan wanneer hij hun stempartij benoemt. Luistert naar	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	feedback over bewustwording, niet muzikaal inhoudelijk
6.08	3	Dus dit is wat jullie kunnen doen. Jullie zijn goed genoeg ervoor. Twee sopranen, twee alten, twee tenoren vanaf het begin tot het eind.	Luistert	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
6.23	4	Dat is jullie uitgangspunt. Hetgeen wat jullie brandblussen gaan jullie niet standaardiseren. No way. Ok. Wie zingt normaal alt die twee moeten de altpartij zingen. Zo moet je niet denken van 'ik ben er dan niet'. Nee de		6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	feedback over bewustwording, niet muzikaal inhoudelijk

		twee die alt zingen die horen standaard de alt te zingen. Zo moet je het benaderen.			
6.51	5	Net zong jij tenor met haar bij het vorige nummer. Dan klopt dat niet. Ok. Wacht even. Dat is tenor.	Luistert naar reactie koorleden. Haalt zijn hand op om de orde te bewaren wanneer de koorleden moeten luisteren. Luistert naar zang. Wijst de koorleden aan als hij ze toespreekt.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
7.43	6	Ok wat ik wat ik merk is dat jullie. Ja jullie bereik en de toonhoogte waarin jullie zingen is voor jullie allemaal hetzelfde. T maakt jullie echt niks uit. Dat is een andere partij. Het is niet perse lager, diep of. Het is een andere partij. Dus hoor je het verschil.	Geeft het stopteken en de toonhoogten met zijn hand aan. Luister naar de r	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming en Muzikale uitvoering
08.10	7	Je hebt: "tanananananananana" De alt en de tenoren. "Tanana"	Zingt voor en geeft verschillende toonhoogtes aan met zijn hand	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
08.19	8	Nou luister. De alt. "Nananana" Dat is de laatste noot " Na, na" Hoge noot "Nananananana" Het blijft in deze toonhoogte. Tenor die deed "Nananananananananana" Dezelfde noot als de alt. De laatste noot van de tenor en de laatste noot van de alt is precies hetzelfde. Dus het is gewoon een andere partij. Echt een partij is anders. Het zit niet eronder.	Zingt voor en geeft verschillende toonhoogtes aan met zijn hand.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	Muzikale waarneming
08.54	9	Dus, hier nu zeg ik meteen. T maakt niets uit wie dit zingt. Degene die normaal altijd vanaf nu tenor horen te zingen, die moeten het doen. Het is heel		6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina	feedback over bewustwording, niet muzikaal inhoudelijk

		<p>simpel. Ik kijk niet naar wie maar je moet echt ergens een knoop doorhakken en zeggen van 'Hey, dit zijn tenoren, dit zijn alten, dit zijn sopranen. Dus.</p> <p>Dus jij gaat standaard vanaf nu alle nummers tenor?</p>		Phaedra	
09.25-10.27	10	<p>Ok ok. Ben jij het helemaal eens hiermee. O dan ga ik het helemaal inkoppen.</p> <p>Nee, onafhankelijk van... Juist ja... Ja maar in dit geval is switchen niet belangrijk. Het is nu...nee maar als het goed is, als jij vanaf nu tenor zingt hoef jij nooit van je leven meer te switchen.</p> <p>Uhm...voor het nieuwe repertoire....Ja. Maar dat mag niet belangrijker zijn want anders wordt het brandblussen wordt anders het belangrijkere waardoor je Tussendoor: "O we moeten switchen, Dan ga ik bij dit nummer alt zingen en bij dat nummer ga ik tenor zingen". Doe alles gewoon in een keer goed.</p>	Luistert naar reactie koorleden. En schudt zijn hoofd bevestigend tijdens het luisteren.	6 Monique Mandy Josepha Vanessa Irina Phaedra	feedback over bewustwording, niet muzikaal inhoudelijk

Muziekdocent: Hanna

Fragment nr 1: 00.45 – 05.28, totaal 4 minuten 43 seconden

*Meredith zingt " When will I see you again

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
00.45	1	Allebij echt weer. Hoe je werkt met je lichaam. Probeer eens te voelen waar je überhaupt moet ademen.	Houdt haar eigen middel vast om ademsteun aan te geven.	1 Meredith	Muzikale uitvoering
00.55	2	Niet teveel. Nog eens lager, uit, en dan een klein beetje in. Dus niet teveel. Net als wanneer je praat tegen mij. Ok.	Doet ademsteun voor met een gebaar in de ruimte.	1 Meredith	Muzikale uitvoering
01.16	3	Net als wanneer je praat tegen mij. Dan doe ik 'm een toontje lager.	Speelt voor om haar te laten zien	1 Meredith	Muzikale uitvoering
01.25	4	Zingt voor; " When will I see you again"		1 Meredith	Muzikale uitvoering
01.31	5	Tot en met again dan is het tot een adem lijntje. Net als die lange toon die je dan doet.	Ze maakt een gebaar met haar handen. Hiermee	1 Meredith	Muzikale uitvoering

			geeft ze de lange toon aan.		
01.39	6	Adem laag in	Ze luistert en geeft een toon op de keyboard.	1 Meredith	Muzikale waarneming en Muzikale uitvoering
01.52	7	Probeer eens te neuriën om te zorgen dat dit helemaal los is als je zingt.	Houdt haar keel vast. Laat zien met haar rechterhand hoe ze Meredith haar keel losmaakt.	1 Meredith	Muzikale uitvoering
01.56	8	Neuriën: "when will I see you again"		1 Meredith	Muzikale uitvoering
02.03	9		Luistert naar het neuriën van Meredith	1 Meredith	Muzikale waarneming
02.09	10	En wanneer je klank maakt dan zijn ze allemaal bij elkaar. Een lijn.	Staat en laat de klanken in een lijn zien met een gebaar.	1 Meredith	Muzikale uitvoering
02.12	11	Doet voor. Neuriën: " when will I see you again"	Staat en laat de klanken in een lijn zien met een gebaar.	1 Meredith	Muzikale uitvoering
02.19-2.27	12		Luistert naar neuriën Meredith en doet voor: laat de ademsteun zien door haar middel vast te houden.	1 Meredith	Muzikale waarneming
02.51	13	Relax. Belangrijk is dat de klank lekker relaxed eruit kan komen.	Laat ontspannings-oefening zien met haar armen en het hoofd. Maakt hoofd en armen los.	1 Meredith	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk
02.58	14	Mag ik heel even. Ik heb m beet. Nog ietsje lager. Het zit een beetje hier. Nog lossier.	Houdt Meredith's middel vast. Wijst haar eigen schouder-top-pen aan om aan te geven waar de ademsteun moet zitten.	1 Meredith	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk
03.05	15	Komt ie. Heel goed.	Luistert en houdt Meredith's middel vast om te voelen waar de	1 Meredith	Muzikale waarneming

			ademsteun zit.		
03.16	16	Net zoals het bij Chauntal gebeurde dat ie een beetje inzakt.	Laat met haar handen in de ruimte zien hoe de ademsteun inzakt.	1 Meredith	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk
03.22	17	Dus heel goed dat je buik meegaat naar binnen. Deze blijft een beetje breed.	Legt haar handen op haar buik en op haar middel om de ademsteun aan te geven.	1 Meredith	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk
03.28	18		Luistert naar neurien en houdt Meredith's middel vast om de ademsteun te voelen.	1 Meredith	Muzikale waarneming
03.34- 03.46	19	Ja. En probeer eens heel langzaam je hoofd in een halve cirkel mee te bewegen. Als je je hoofd meebeweegt tijdens het zingen dan weet je dat je dit goed kan ontspannen.	Beweegt met haar hoofd in cirkels.	1 Meredith	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk
04.37	20	Doen we die helemaal op E. En dan zing je hem als een lange lijn achter elkaar.	Laat op de piano de toon E horen. En doet voor hoe je het lied op E zingt. Geeft de rechte lijn aan. Geeft de maat aan met haar hand.	1 Meredith	Muzikale uitvoering
04.48	21	Los. En kijk. Dan komt die klank. Mooi nog een keer. Blijven bewegen. Los los. Kijk. Lekker he? Veel beter.	Raakt haar mond heel kort aan, laat haar onderkaak vallen en laat zien hoe Meredith het hoofd en kaak losmaakt.	1 Meredith	Muzikale waarneming
05.05	22	Pak je het volgende regeltje ook mee. En dank kan je ondertussen die lage ademhaling toepassen. Een, twee drie en ..Los beweeg naar voren, naar voren. Ja.	Tijdens het luisteren naar zang Meredith: Beweegt met haar hoofd en maakt losmakende bewegingen met haar hoofd en	1 Meredith	Muzikale waarneming

			kaak. Maakt met haar handen een rekbeweging om aan te geven dat Meredith moet loslaten. Komt naar voren en maakt een knijpende beweging om aan te geven dat Meredith met haar keel knijpt.		
05.28	23	Dus het blijft. T kan door twee dingen komen. T geeft niks. Op het moment dat je hier loslaat gaat het soms hier meer aanspannen. Om die klank toch te krijgen zoals je hem eigenlijk wil hebben. Maar dan is het vaak net om hier net iets meer te geven. Dan ga je heel langzaam je middenrif naar buiten duwen en je buik in. Dat kan helpen.	Geeft haar middenrif aan en het aanspannen van de keel. En laat zien hoe ze heel langzaam de middenrif naar uitduwt en het ingaan van de buik.	1 Meredith	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk

Fragment nr 2: 04.21 – 09. 43, totaal 5 minuten 22 seconden

*Corna zingt "Move to fast"

Tijd	Actie Nr.	Verbaal	Non verbaal	Aantal leerlingen	Inhoud feedback
04.21	1	Wat betreft ademhaling, want je was lekker bezig. Kun je 'm nog een keer inzetten dan ga ik het heel irritant stoppen.	Luistert naar Corna wanneer ze voorzingt en maakt met haar hand een stopsein.	1 Corna	Muzikale waarneming
04.42	2	Het is lekker als de pianist nog een intro heeft dan heb je veel tijd voor de ademhaling. Wanneer je inademt altijd vanuit ontspanning. Zingen is ontspanning. Het enige wat werkt is dit.	Licht toe: Zet haar handen in haar eigen zij om haar middenrif aan te geven.	1 Corna	Muzikale uitvoering
05.01	3	En wat ik doe is alleen mijn adem tegenhouden. Dus ik adem in en ik hou het daar. Probeer het vast te houden. Je laat dus alleen maar los zou je kunnen zeggen en je houdt hem daar.	Beweging van adem tegenhouden en adem in laat ze met haar handen zien langs haar zij. Maakt ontspannende bewegingen met haar hand om loslaten aan te	1 Corna	Feedback over spiergeheug en niet muzikaal inhoudelijk

			geven.		
05.18	4		Luistert naar zang Corna. Geeft stop sein.	1 Corna	Muzikale waarneming
05.41	5	Nou ik vind wel dat je lekker op weg bent. Dus niet in je hoofd bent "Ik doe het niet goed" ..maar je doet bent heel goed bezig. Je doet al heel veel dingen heel goed. Dus ik ben hier dus om expres dingen eruit te halen die je doet om het nog beter te maken.	Tijdens het geven van feedback: Wijst naar het hoofd. Houd haar handen op haar hoofd en dan handen van haar hoofd af.	1 Corna	Niet muzikaal inhoudelijke
06.01	6	Denk in je zin als een lange lijn. Dus na de t van het woord fast dan is het tijd om weer adem te halen. Ondertussen dan laat je alles open staan als een soort van 'singing bird' de klank doorzetten. Dus je blijft gewoon doorzetten doorzetten doorzetten tot je in ontspanning kan komen en je volgende regel inzet. In dat losse moment bereid je adem zich voor op de volgende regel. De eerste twee zinnen.	Zingt zelf voor. Ze wijst naar haar keel en dan laat ze de lange lijn met haar handen zien.	1 Corna	Muzikale uitvoering
06.40	7		Luistert naar zang. Geeft met haar handen de lange lijn aan tijdens wanneer Corna zingt.	1 Corna	Muzikale waarneming
06.52	8	Kun je je kaak eens los laten hangen. Ja. Alleen bij fast. "Fast" En je voelt 'm hier waarschijnlijk. Hier waar die aanspant. Ja, precies.	Wrijft over haar keel en kaaklijn. Laat zien dat Corna haar mond moet open laten vallen. Zingt voor. Raakt haar keel aan en laat Corna zien waar het aanspant bij d'r keel.	1 Corna	Muzikale waarneming en Muzikale uitvoering
07.17	9	Twee dingen die we kunnen doen. Dit ontspannen door heel langzaam mee te bewegen. "Your moving way to fast". Want wanneer je beweegt kan het niet aanspannen.	Zingt voor. Raakt haar keel aan. Draait langzaam met het hoofd om de ontspanning.	1 Corna	Muzikale uitvoering
07.28	10	En het tweede is dat ik achter je ga staan en zolang je mij voelt drukken, druk jij terug.	Wijst de drukbeweging en tegenbeweging die ze	1 Corna	Feedback over spiergeheug

		Tegenwicht geven zeg maar. Komt ie aan.	gaat uitvoeren met haar hand aan. Pakt haar middel vast.		en niet muzikaal inhoudelijk
07.41	11		Luistert naar zang en drukt Corna in haar zij om Corna te laten voelen waar haar ademsteun zit.	1 Corna	Muzikale waarneming
08.03	12	Pak 'm eens op na "Way to fast". Ja precies. Het heeft te maken met ontspanning wanneer je gaat bewegen gaat het los. Voel je dat, die "fast" is nu los.	Zingt voor. Wijst naar haar keel om aan te geven. Houdt haar hals vast.	1 Corna	Muzikale waarneming en Muzikale uitvoering
08.26	13	"Way to fast" nog een keer dan bewegen. " Way to fast". Ja. Dus bij "Fast " is de neiging om vast te zetten dus bij " fast" bewegen. " Fast" Nog een keer.	Zingt voor en beweegt met haar hoofd. Zingt mee. Ze laat een 'freeze beweging zien: Zet haar hoofd vast om het te laten zien. Ze knijpt in haar handen om 'vastzetten' te laten zien.	1 Corna	Muzikale uitvoering
08.49	14	"Way to fast" There it is. Het helpt. Nog een keer.	Zingt voor. Beweegt met haar hoofd. Telt met haar linkerhand op haar dij.	1 Corna	Muzikale uitvoering
09.00-09.43	15	Het grappige is, zingen heeft alles met het spiergeheugen te maken. Dus op het moment dat je aan het zingen bent ervaar je zelf bijvoorbeeld juist door spanning of omdat het ontspannend is om voor andere mensen te zingen terwijl het ons aangeleerd is om iets vast te zetten terwijl het veel lekkerder is om ontspannen te zingen. Maar dat komt dus ook in je spiergeheugen. Dus ondanks dat je denkt 'ik kan het allemaal niet of ik weet wel hoe het moet' gaat er toch iets op dus op het moment dat je blijft herhalen in je bewuste om het los te maken komt het uiteindelijk automatisch in je spiergeheugen. Dus je moet als het ware bepaalde dingen langzaam gaan resetten.	Wijst naar keel en hoofd. Doet een draaiende beweging met haar hand bij uitleg.	1 Corna	Muzikale uitvoering

---

Bijlage 2

Vragenlijst voor interview met muziekdocent.

Muzikale ontwikkeling

1. Hoe bepaal en monitor je de muzikale ontwikkeling van de leerlingen?
2. Op welke manier leg je de progressie van muzikale ontwikkeling van de leerlingen vast?
3. Reflecteer je als muziekdocent met de leerling op de progressie van de muzikale ontwikkeling? Zo ja op welke manier?
4. Beoordeel je de muzikale ontwikkeling van het collectief /de klas? Zo ja, hoe?

Muzikale doelen

1. Zijn er vooraf gestelde muzikale doelen, zowel individueel als voor het collectief?
2. Op welke manier (hoe) en door wie zijn de muzikale doelen bepaald?
3. Zijn de leerlingen op de hoogte van de muzikale doelen? Zo ja op welke manier?
4. Hebben de leerlingen invloed op de muzikale doelen? Zo ja hoe?

Feedback

1. Op welke manier sluit je aan met feedback geven bij muzikale ontwikkeling?
2. Kun je voorbeelden geven van wanneer je feedback succesvol vindt?
3. Maak je onderscheid in feedback geven t.a.v. korte en lange termijn doelen? Zo ja, op welke manier?
4. Pas je je feedback aan als toewerkt met de leerlingen naar een bepaald doel , zoals een optreden.?
5. is de les die we gaan observeren representatief voor wat betreft feedback geven?
6. Wat is voor jou feedback geven en wat is voor jou instructie geven? Kun je daarvan een voorbeeld geven.

Didactiek

1. Zou je een uitgebreide omschrijving en voorbeelden kunnen geven van je manier van werken m.b.t. didactiek in de les?
2. Werk je met een specifiek didactisch model of volgens een didactische visie.
3. Pas je je didactiek aan als je toewerkt met de leerlingen naar een bepaald doel, zoals een optreden.
4. Gaat je voorkeur uit naar stapsgewijs muziekonderdelen aanbieden of juist muziek in zijn geheel aanbieden. Motiveer het antwoord a.u.b. met voorbeelden.